

SELVITYS
SUKUPUOLIVÄHEMMISTÖJEN
ASEMASTA

Tasa-arvovaltuutetun toimisto

Tasa-arvoaltuutetun alkusanat

Sukupuolivähemmistöt ovat edelleen varsin tuntematon ryhmä suomalaisessa yhteiskunnassa. Sukupuolivähemmistöjä ei erikseen mainita edes syrjintäsuojaa koskevassa lainsäädännössä. Tasa-arvoaltuutetun kanta on kuitenkin jo vuodesta 2005 ollut se, että tasa-arvolain syrjintäkiellot ja säännökset tasa-arvon edistämisestä koskevat myös sukupuolivähemmistöjä.

Tämän linjauksen jälkeen sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt ja heidän järjestönsä ovat olleet tasa-arvoaltuutettuun yhteydessä syrjinnästä ja muista sukupuolivähemmistöjen asemaan liittyvistä ongelmista. Tasa-arvoaltuutettu päätti näiden yhteydenottojen lisääntyä kartoittaa oman työnsä avuksi, missä tilanteissa sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt kokevat olevansa eriarvoisessa asemassa.

Tasa-arvoaltuutetun toimeksiannosta varatuomari Ulla-Riitta Parikka selvitti loppuvuonna 2011 sukupuolivähemmistöjen asemaa. Hän haastatteli sukupuolivähemmistöjen järjestöjen edustajia ja eri viranomaisia ja laati haastattelujen ja muun aiheesta olevan aineiston pohjalta raportin. Alun perin tasa-arvoaltuutetun omaksi työkaluksi tarkoitetun raportin pohjalta päätettiin toimittaa tämä julkaisu, sillä huomattiin, että sukupuolivähemmistöjen asemaa koskevalle tiedolle on laajemminkin tarvetta.

Sukupuolivähemmistöjä edustavat tahot viestivät, että asenteet ovat muuttumassa vähitellen asiallisemmiksi ja myönteisemmiksi sukupuolivähemmistöjä kohtaan. Tätä voidaan pitää hyvänä kehityssuuntana. Valitettavasti samalla Suomessa on kuitenkin viharikostyyppistä toimintaa, joka uhkaa myös sukupuolivähemmistöihin kuuluvia. Epäasiallista kohtelua ja erimuotoista syrjintää esiintyy erityisesti työelämässä.

Selvityksen mukaan sosiaali- ja terveysministeriöltä toivotaan linjaratkaisuja transihmistien hoito-oi-keuksista: ketkä ja millä perusteilla iästä riippumatta ovat erityispoliikkien tarjoamien palvelujen piirissä ja mitkä ovat ulkopuolelle jäävien mahdollisuudet saada tarvitsemiaan asiantuntevia palveluja. Selkeä asiakasopas olisi oiva apu terveyspalvelujen käyttäjille ja samaa opasta voisivat hyödyntää myös muun muassa oppilaitokset. Myös alueellisten asiantuntija- ja tukihenkilöorganisaatioiden rakentaminen olisi tärkeää.

Sukupuolen moninaisuutta tunnetaan vasta vähän myös terveyden-, sosiaali- sekä opetusalan ammattihenkilöiden keskuudessa. Sukupuolen moninaisuuden tuntemusta ja sukupuolisensitiivisyyttä parantavan ammatillisen täydennyskoulutuksen nopea suunnittelu ja toteuttaminen olisi tärkeää ammattihenkilöiden osaamisen varmistamiseksi. Helsingin ja Tampereen yliopistollisten sairaaloiden erityispoliikkien saivat haastatelluilta kuitenkin kiitosta asiantuntemuksestaan.

Transihmisyys leimataan vanhentuneiden ICD-10-tautiluokituksen oppien mukaisesti edelleen mielenterveyshäiriöksi. EU:n parlamentin kannanottojen perusteella Suomen on syytä vakavasti harkita kansainvälisestä ICD-10 tautiluokituksesta paikallisen korjatun version käyttöön ottamista mm. transdiagnoosien osalta, jos uuden ICD-11-tautiluokituksen kehittäminen viivästyy. Transvestiittien tautiluokituksista on Suomessa jo kokonaan luovuttu.

Sukupuolivähemmistöjen edustajat kantavat perusteltua huolta yhteiskunnassa heikoimmassa asemassa olevien lasten, nuorten ja vanhusten hoidon saannista ja hoitokäytännöistä. Translain lisääntymiskyvyttömyysvaatimus ei ole ihmis- ja perusoikeuksien mukainen. Translain muuttaminen olisikin syytä ottaa pikaisesti käsittelyyn. Samoin tulisi käynnistää puolueeton tutkimushanke, jonka perusteella voidaan tehdä johtopäätökset intersukupuolisten lasten hoitokäytäntöjen uudistamistarpeista.

Kiitän varatuomari Ulla-Riitta Parikkaa ja kaikkia haastatteluihin osallistuneita järjestöjen ja viranomaisten edustajia osallistumisesta tämän selvityksen tekemiseen. Kiitän myös ylitarkastaja Minna Lundell-Kiurua ja tiedottaja Päivi Ojanperää tämän julkaisun toimittamisesta.

Toivottavasti tämä selvitys toimii sysäyksenä vilkkaalle keskustelulle sukupuolen moninaisuudesta ja parannuksille sukupuolivähemmistöjen asemaan Suomessa.

Helsingissä 12.3.2012

Pirkko Mäkinen
Tasa-arvoaltuutettu

Tasa-arvojulkaisuja 2012:1

ISSN-L: 1236-9977

ISSN: 1797-9862 (verkkójulkaisu)

ISBN: 978-952-00-3214-2 (PDF)

Ulkoasu ja taitto: Johanna Risku

1	Johdanto
2	Selvityksen henkilöpiiri
2.1	Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ryhmät
2.1.1	Termit ja ryhmittelyt
2.1.2	Käsitteistön moninaisuus ja kehittyminen
2.2	Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lukumäärät
3	Transsukupuolisia koskeva erityislainsäädäntö
3.1	Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (ns. translaki)
3.1.1	Sukupuolen vahvistaminen ja väestötietojärjestelmän tietojen korjaaminen.
3.1.2	Etunimen muuttaminen
3.1.3	Yleistä väestötietojärjestelmän tiedoista ja henkilötietojen luovuttamisesta
3.1.4	Sukupuolen vahvistamistiedon tallentaminen väestötietojärjestelmään
3.2	Lapsi- ja perheoikeudelliset vaikutukset
3.3	Lääketieteelliset diagnoosit ja hoidot
3.3.1	Sukupuoli-identiteetin tutkimus ja hoito
3.3.2	Transdiagnoosi
3.3.3	Sukupuolenkorjausprosessi
4	Syrjintäsäännösten soveltaminen sukupuolivähemmistöihin
4.1	Perustuslaki ja ihmisoikeussopimukset
4.2	Euroopan unionin oikeus
4.3	Tasa-arvolaki
4.4	Muu lainsäädäntö
5	Sukupuolivähemmistöjen asema Suomessa
5.1	Näkymätön ihmisryhmä lainsäädännössä ja yhteiskunnassa
5.1.1	Avainsanoja näkymättömyys, pelko ja suojautuminen
5.1.2	Sukupuolivähemmistöön kuulumisen syrjintäperusteena
5.2	Syrjintäriski suurinta työelämässä
5.3	Translain eräät säännökset perus- ja ihmisoikeuksien kannalta
5.3.1	Lisääntymiskyvyttömyysvaatimus
5.3.2	Transsukupuolisia koskevat merkinnät väestötietojärjestelmässä
5.4	Sukupuolen moninaisuus vähän tunnettua
5.4.1	Sukupuolen moninaisuus tuntematon myös terveydenhuollon ja opetustoimen ammattihenkilöille
5.4.2	Sukupuolen moninaisuuden puuttuminen perheoikeuden säännöksistä
5.4.3	Liikunta- ja kulttuuritoiminnassa sukupuolen moninaisuus harvoin huomioitu
5.5	Väestötietojärjestelmän sukupuolisidonnaisuus transihmisen arkipäivässä
5.5.1	Sukupuolisidonnainen henkilötunnus
5.5.2	Maistraattien käytännöt transsukupuolisen etunimen muuttamisessa ja sukupuolen vahvistamisessa
5.5.3	Tutkinto- ja työtodistusten päivittäminen muuttuneita henkilötietoja vastaaviksi
5.6	Puolustusvoimien menettelytavat
5.7	Terveydenhuollon palvelujärjestelmä ja hoitokäytännöt
5.7.1	Tavoitteena kaksiportainen hoitojärjestelmä

5.7.2	Yleisenä huolena nuorten ja vanhusten hoidot
5.7.3	Nuorten sukupuoli-identiteettitutkimukset ja hoitokäytännöt
5.7.4	Transgenderien hoidonsaanti
5.7.5	Intersukupuolisten lasten hoitokäytännöt
5.8	Hoitojen taloudelliset kustannukset
5.8.1	Sairaanhoitokulut sairausvakuutuskorvausten piirissä
5.8.2	Hormonihoidon erityiskorvattavuudessa erilaisia tulkintoja
5.8.3	Palkalliseen sairauslomaan tai sairausvakuutuskorvauksiin oikeuttavat työkyvyttömyysajat
5.9	Sukupuolivähemmistönäkökulman valtavirtaistaminen

Selvityksessä hyödynnettyjä lähteitä

Liite 1	Tasa-arvovaltuutetun kirje järjestöille ja haastattelurunko
Liite 2	Euroopan neuvoston ministerikomitean 31.3.2010 antamat suositukset CM/Rec(2010)5 seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän torjumiseksi
Liite 3	Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun tutkimukseen ”Syrjintä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella Euroopassa” perustuvat suositukset (2011)

1 Johdanto

Tasa-arvovaltuutetun toimeksiannon mukaan tehtävänä on ollut kartoittaa alustavasti, missä laeissa ja asetuksissa sekä viranomaiskäytännöissä sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ihmiset joutuvat muita huonompaan asemaan. Mahdolliset muutostarpeet sukupuolivähemmistöjen osalta tasa-arvolakiin (laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986) ovat erikseen sosiaali- ja terveysministeriön tasa-arvoyksikön selvitettävänä ja valmisteltavana.

Ihmiset ovat sukupuoli-identiteetiltään ja sukupuolen ilmaisultaan moninaisia eivätkä kaikki ole luokiteltavissa sukupuoleltaan yksiselitteisesti naisiksi tai miehiksi. Tässä selvityksessä tarkoitetaan sukupuolivähemmistöillä transihmisiä (kuten transsukupuolisia, transgendereitä ja transvestiittejä) sekä intersukupuolisia henkilöitä.

Selvitys on toteutettu haastattelemalla sukupuolivähemmistöjä edustavien järjestöjen edustajia heidän tiedossaan olevista ongelmista sekä tarvittavista muutoksista sukupuolivähemmistöjen tasa-arvoisen kohtelun takaamiseksi. Haastateltavat olivat Trasek ry:stä, DreamwearClub ry:stä, Seta ry:stä ja sen yhteydessä toimivasta Transtukupisteestä.

Trasek ry on transihmisten, intersukupuolisten ja muiden sukupuolivähemmistöjen asemaa ja oikeuksia ajava järjestö, jonka tarkoituksena on edistää seksuaalisen ja sukupuolisen tasavertaisuuden ja kansalaisten muiden perusoikeuksien toteutumista yhteiskunnassa. DreamwearClub ry on transvestiittien yhdistys, jonka tarkoituksena on edistää seksuaalisen ja sukupuolisen tasavertaisuuden ja kansalaisten muiden perusoikeuksien toteutumista yhteiskunnassa. Seta ry on ihmisoikeusjärjestö, jonka tavoitteena on perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen riippumatta henkilön seksuaalisesta suuntautumisesta, sukupuoli-identiteetistä ja sukupuolen ilmaisusta. Setan osana toimii transihmisiä ja heidän läheisiään palveleva Transtukupiste.

Sukupuolivähemmistöjä edustavien järjestöjen esiin nostamia ongelmia selvitettiin tarkemmin eri viranomaisten ja asiantuntijoiden haastatteluilla siitä, minkä tasoisin ja millaisin ratkaisuin – lainsäädäntöä muuttamalla, käytäntöjä muuttamalla, toimintoja ja osaamista kehittämällä tai muilla keinoin – olisi mahdollista edetä tyydyttävään lopputulokseen kulloisenkin asian laatu huomioon ottaen. Selvitystä

varten haastateltiin viranomaisia ja asiantuntijoita Väestörekisterikeskuksesta ja Helsingin maistraatista, Kelasta, sosiaali- ja terveysministeriöstä (STM), Valtakunnallisesta sosiaali- ja terveysalan eettisestä neuvottelukunnasta (ETENE), Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitokselta (THL) ja työ- ja elinkeinoministeriöstä (TEM) sekä kirurgian ja lastentautien erikoislääkäri, LT Mika Venholaa Oulun yliopistollisesta sairaalasta.

Selvityksessä on lisäksi otettu huomioon tasa-arvovaltuutetun toimiston tiedossa ollutta aiheeseen liittyvää muuta aineistoa. Tasa-arvovaltuutettu on saanut tietoa sukupuolivähemmistöjen asemasta esimerkiksi sukupuolivähemmistöjä edustavilta järjestöiltä ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien yksilöiden syrjäntäepäilyjä käsitellessään.

Luvut 2–4 ovat lainsäädäntöä ja viranomaistoimintaa koskevaa perustietoa, minkä lisäksi on pyritty selvittämään sukupuolivähemmistöjä koskevaa käsitteistöä. Luku 5 sisältää järjestöjen haastatteluissa esille tuomia näkemyksiä sukupuolivähemmistöjen asemasta yleensä tämän päivän Suomessa: miten sukupuolivähemmistöihin kuuluvat kokevat epäasiallista kohtelua tai syrjintää sekä takaako nykyinen lainsäädäntö sukupuolivähemmistöjen tasa-arvoisen aseman. Kunkin teeman oheen on liitetty myös haastateltujen viranomaistahojen näkemyksiä asiasta.

Selvityksen liitteenä 1 on tasa-arvovaltuutetun kirje järjestöille ja haastattelurunko.

Selvityksen liitteinä 2 ja 3 ovat Euroopan neuvoston ministerikomitean 31.3.2010 antamat suositukset CM/Rec(2010)5 seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän torjumiseksi sekä Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun tutkimukseen ”Syrjintä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella Euroopassa” perustuvat suositukset (2011). Suomen tilannetta voidaan verrata näihin suosituksiin ja niistä voidaan saada tukea tehtäessä parannuksia sukupuolivähemmistöjen asemaan.

Toivomme, että selvityksen lukijat antavat palautetta, jos huomaavat puutteita ja virheitä tai muuta kommentoitavaa.

Palautetta voi antaa osoitteeseen tasa-arvo@stm.fi.

2 Selvityksen henkilöpiiri

2.1 Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ryhmät

2.1.1 Termit ja ryhmittelyt

Ihmiset ovat sukupuoleltaan moninaisia eivätkä kaikki ole luokiteltavissa sukupuoleltaan yksiselitteisesti naisiksi tai miehiksi. Kyse on aste-eroista sukupuolen kokemisessa: Sukupuolen kokemus voi olla mies tai nainen taikka jotakin näiden väliltä. Osa ei tunnista itseään ollenkaan perinteisessä mies-nainen -jaottelussa. Tästä syystä sanalliset ilmaisut ja luokittelut eivät sovi helposti yhteen käytännön elämän kanssa. Yksilötasolla luokittelu perustuu viime kädessä kunkin ihmisen omaan käsitykseen sukupuolestaan.

Sukupuolivähemmistöistä käytetyistä termeistä ja luokitteluista on erilaisia näkemyksiä. Tässä selvityksessä sukupuolivähemmistöt on ryhmitelty transihmisiin ja intersukupuolisiin. Transihmisiin kuuluvat muun muassa transsukupuoliset, transgenderit ja transvestiitit.

Sukupuolivähemmistöihin kuulumisessa on kyse sukupuolesta ja sen kokemisesta ja ilmaisemisesta eikä seksuaalisesta suuntautumisesta. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ovat seksuaaliselta suuntautumiseltaan hetero-, homo- tai biseksuaalisia kuten muutkin.

Tässä on tarkemmat kuvaukset näistä ryhmistä ja käsitteistä:

1) Transihmiset¹

Transihmiset (englannin kielessä trans people tai transgender) on kattotermi, jonka alle kuuluvat muun muassa transsukupuoliset, transvestiitit ja transgenderit.

a) Transsukupuoliset

Transsukupuoliset (englannin kielessä transsexual² tai transgender) kokevat oman sukupuolensa toiseksi kuin heille syntymässä väestörekisteriin merkityn sukupuolen. Syntymässä mieheksi merkitty kokee olevansa nainen tai naiseksi merkitty kokee olevansa mies. Tätä ominaisuutta kutsutaan transsukupuolisuudeksi.

Transsukupuoliset haluavat usein korjata sukupuolensa sisäisen identiteettinsä mukaiseksi ja haavevat tämän vuoksi sukupuolenkorjaushoitoihin

ja vahvistavat juridisen sukupuolensa vastaamaan sukupuolikokemustaan. Mediassa käytetyn termin ”sukupuolenvaihto” transsukupuoliset kokevat vääränä ja usein loukkaavana, koska termillä kyseenalaistetaan transsukupuolisen omaksi kokeman sukupuolen ensisijaisuus.

b) Transvestiitit

Transvestiitit (englanniksi transvestite) ovat yleensä tyytyväisiä omaan syntymäsukupuoleensa, mutta haluavat ajoittain ilmaista vastakkaista sukupuolta itsessään. Transvestiiteilla on sisäinen tarve eläytyä vastakkaisen sukupuolen rooliin esimerkiksi pukeutumalla, meikkaamalla ja muuttamalla elekieltä tälle sukupuolelle tunnusomaiseksi. Eri ihmiset ilmentävät transvestisuuttaan eri tavoin.

Välttääkseen sosiaalisia ongelmia ja ihmisten todellisia tai pelättyjä negatiivisia asenteita suuri osa transvestiiteista pyrkii pitämään transvestisuutensa ”taka-alalla” ja salaamaan ominaisuuden muilta, jopa läheisiltään.

c) Transgenderit

Transgender-termillä kuvataan suomen kielessä yleensä ihmistä, joka elää mieheyden ja naiseuden rajalla, välillä tai ulkopuolella. Hän saattaa kokea olevansa sukupuoleton, sukupuoleltaan määrittelemätön tai omanlaisensa yhdistelmä naisellisena ja miehenä pidettyä ruumiillisuutta, tyyliä ja persoonan piirteitä. Transgendereillä ruumiillisia sukupuoliominaisuuksia muuttavien hoitojen tarve on yksilöllistä.

2) Intersukupuoliset

Intersukupuolisilla (englanniksi intersex people) tarkoitetaan ihmisiä, joiden anatomis-fysiologiset ominaisuudet eivät ole selkeästi ja yhtenäisesti miehen tai naisen, vaan joilla on synnynnäisesti miehen ja naisen sukupuoliominaisuuksia. Variaatiot ovat moninaisia. Lääketieteellisesti intersukupuolisella tarkoitetaan epäselvää sukupuolta. Intersukupuolisen lapsen sukupuoli pidetään syntymän jälkeen määrittelemättömänä, kunnes lääkiriryhmä on määritellyt sukupuolen useiden tekijöiden yhdistelmänä (yleensä noin 1–2 viikkoa syntymästä). Tieto sukupuolesta ilmoitetaan tämän jälkeen myös väestötietojärjestelmään, ja lapsi saa henkilötunnuksen.

¹Latinankielestä tuleva trans-sana tarkoittaa ”yli, toiselle puolelle”. Englanninkielinen transgender-sana viittaa sukupuolen rajanylittämiseen, ja gender tarkoittaa sosiaalista sukupuolta.

²Suomessa lakikielessä ja lääketieteellisissä diagnooseissa käytetään edelleen termiä transseksuaali, jota voidaan pitää käänkösvirheestä muotoutuneena vanhentuneena terminä. Myös englannin kielessä transsexual-termin käyttö on vähenemässä. Transihmiset käyttävät itsestään mieluummin termiä transgender. Termiä voidaan käyttää joko suppeasti transsukupuolisuutta tarkoittavana tai laajemmin myös muunlaisia transihmisiä tarkoittavana.

2.1.2 Käsitteistön moninaisuus ja kehittyminen

Yhtenä keskeisenä ongelmana sukupuolivähemmistöistä puhuttaessa on terminologian moninaisuus ja epäselvyys. Terminologia näyttää tuottaneen ongelmia myös lainsäädännössä. Epäselvien tai suoranaisesti virheellisten termien käyttämiseen voivat olla syynä käänkövirheet englannin kielestä, jossa sex tarkoittaa biologista sukupuolta ja seksuaalisuutta, tai oikean tiedon puute. Terminologia näyttää myös kehittyneen ja vakiintuneen vasta viime vuosina.

Sukupuolivähemmistöt samaistetaan ja sekoitetaan usein virheellisesti seksuaalivähemmistöihin, joilla tarkoitetaan seksuaaliselta suuntautumiseltaan homoja, lesboja ja biseksuaaleja eli muita kuin heteroseksuaaleja. Termejä seksuaalivähemmistöt ja sukupuolivähemmistöt on käytetty väärin toistensa synonyymeinä, kun on tarkoitettu nimenomaan seksuaalivähemmistöjä. Tämä voi johtua terminologian vakiintumattomuudesta ja tiedon puutteesta tai -kuten eräs haastateltavista totesi- ns. sallitusta puheesta (käytetään termiä, joka koetaan ikään kuin yleisesti hyväksyttävämmäksi). Haastateltavien näkemysten mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä käytetty terminologia on myös kulttuurisidonnaista.

Viime aikoina seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista on alettu käyttää yhteistä termiä HLBT-ihmiset, joka on lyhenne sanoista homot, lesbot, biseksuaalit ja transihmiset (englanninkielinen vastaava termi on LGBT eli lesbian, gay, bi ja transgender). Suomessa käytetään myös kansainvälisen esimerkin mukaan lyhennettä LHBT. Nykyisin termiin on voitu lisätä vielä I-kirjain (HLBTI tai LHBTI³), jotta myös intersukupuoliset tulevat luetuiksi mukaan.

Suomen lainsäädännössä käytetään yleisesti termiä sukupuolinen suuntautuminen, kun tarkoitetaan seksuaalista suuntautumista ja seksuaalivähemmistöjä. Sukupuolisessa suuntautuneisuudessa (engl. gender identity⁴) on haastateltavien mukaan kuitenkin kysymys ihmisen käsityksestä ja kokemuksesta omasta sukupuolestaan. Seksuaalisella suuntautumisella (engl. sexual orientation) taas tarkoitetaan eroottisten tai romanttisten tunteiden ja ajatusten tai tekojen kohdistamista vastakkaisen, saman tai molempien sukupuolten edustajiin. Seksuaaliseen suuntautumiseen kuuluvat mm. bi-, hetero- ja homo-seksuaalisuus.

Seksuaalisuus ja kokemus sukupuolesta ovat eri asioita. Haastateltavien yhteinen näkemys oli, että

termistä sukupuoliin suuntautuminen tulisi luopua termin väärinymmärrysten ja väärinkäytön takia.

Sukupuolivähemmistöistä puhuttaessa näytävät kansainvälisesti ja viime aikoina myös Suomessa vakiintuneet termit:

- 1) Sukupuoli-identiteetti
- 2) Sukupuolen ilmaisu

Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan ihmisen omaa kokemusta sukupuolestaan. Sukupuolen ilmaisulla taas tarkoitetaan ihmisen ulkoiseen olemukseen liittyviä asioita, joilla hän ilmaisee sukupuolta (esim. pukeutuminen, kampaus, eleet, meikkaaminen, kielenkäyttö). On myös esitetty termiä sukupuolivariaatiot (gender various), joka kattaisi transihmiset ja intersukupuoliset. Lisäksi on käytetty termiä sukupuolen moninaisuus kattamaan sekä sukupuolien moninaisuus voidaan määritellä sukupuoleen liittyvien muunnelmien kirjoksi. Termi viittaa siihen, että sukupuoli on moninainen ilmiö, jota ei voida jakaa kahteen, toisilleen vastakkaiseen ja selvästi toisistaan erotettavaan sukupuoleen.

Kuten eräs haastateltavista kiteytti: Oleellista on, että virallisessa ja virallisuontoisessa viestinnässä käytetty terminologia ymmärretään samalla lailla. Tavoitteena tulisi olla yhtenäiset käsitteet yhtenäisillä merkityksillä

2.2 Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lukumäärät

Transihmistien lukumäärästä ei ole luotettavaa tietoa. Sitä on myös käytännössä lähes mahdoton selvittää luotettavasti esim. tilastokyselyillä, koska ihmiset eivät halua tulla julki ja luokitelluiksi. Myöskään kansainvälisiä arvioita ei ole laadittu tilastollisesti luotettavien menetelmin eivätkä ne perustu tieteellisiin tutkimuksiin tai näyttöihin.

Transsukupuolisuuden esiintymisyleisyydeksi arvioidaan 1:500–1:50 000 väestöstä. Esimerkiksi Trasek ry käyttää arviota promille (1:1000), mikä Suomessa tarkoittaisi 5000 transsukupuolista. Translain perustelujen mukaan⁵ Suomessa arvioitiin 2000-luvun alussa olevan 200–300 transsukupuolista, mitä on nykyisten tietojen valossa pidettävä liian alhaisena arviona. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE⁶ on lausunnossaan todennut, että sukupuoli-identiteettiin liittyvien häiriöiden esiintyvyydeksi eri puolilla maailmaa arvioidaan 6–25 henkilöä 100 000:sta ja ilmaantuvuudeksi 0,2–1,6 henkilöä 100 000 henkilöstä vuodessa.

Suomessa vuoden aikana hoitoon hakeutuvia uusia potilaita on ETENE:n mukaan noin sata. Helsingin Sanomien 13.8.2011 julkaiseman artikkelin mukaan vuonna 2010 sukupuolenkorjaushoitoa haki HYKS:n sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikalta ja TaYS:n Transpoliklinikalta 120 henkilöä, ja hoitoon hakeutuneiden määrä on ollut viime vuosina kasvava. Joka viides sukupuolen korjaushoitoon hakeutuvista oli alle 20-vuotias.⁷ Vuonna 2011 tutkimuksiin hakeutui parisataa henkilöä.⁸ Hoitoon hakeutuneissa naisia ja miehiä on suunnilleen yhtä paljon. Kun tietoisuus ilmiöstä on lisääntynyt, myös hoitoon hakeutuvien määrä on kasvanut. On ilmeistä, että hoitoon hakeutuvien lisäksi on olemassa joukko ihmisiä, jotka määrittelevät itsensä transsukupuolisiksi, mutta eivät esimerkiksi sosiaalisten paineiden tai muiden syiden vuoksi hakeudu hoitoon.

Transvestisuus on transsukupuolisuutta huomattavasti yleisempi ilmiö. Kansainvälisten arvioiden mukaan transvestiitteja on noin yksi prosentti, joidenkin lähteiden mukaan kaksikin prosenttia väestöstä. Suomessa olisi transvestiittien yhdistyksen DreamwearClub ry:n arvion mukaan siten 50 000–100 000 transvestiittia.

Intersukupuolisia lapsia syntyy Suomessa 5–20 vuosittain määrittelytavasta riippuen. Joidenkin lähteiden mukaan intersukupuolisia syntyisi jopa 25–50 vuodessa.⁹

3 Transsukupuolisia koskeva erityislainsäädäntö

3.1 Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (ns. translaki)

3.1.1 Sukupuolen vahvistaminen ja väestötietojärjestelmän tietojen korjaaminen.

Laissa transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002) eli ns. translaissa on säännökset transsukupuolisen henkilön juridisen sukupuolen ja henkilötunnuksen korjaamisen edellytyksistä. Ns. trans-asetuksessa (1053/2001) määrätään puolestaan transsukupuolisten tutkimuksista ja hoidoista sekä sukupuolen vahvistamiseksi edellytetyistä lääketieteellisistä selvityksistä.

Translain mukaan maistraatti vahvistaa henkilön kirjallisesta hakemuksesta hänen kuulumisensa vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestö-

tietojärjestelmään merkitty, kun hän esittää seuraavat selvitykset:

- 1) Transasetuksessa tarkemmin määrätty lääketieteellinen selvitys siitä, että henkilö
  - kokee pysyvästi kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen,
  - elää tämän sukupuolen mukaisessa sukupuoliroolissa ja
  - on steriloitu tai muusta syytä lisääntymiskyvytön.
- 2) On täysi-ikäinen.
- 3) Ei ole avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa tai aviopuoliso tai rekisteröidyn parisuhteen toinen osapuoli on antanut maistraatille kirjallisen suostumuksensa sukupuolen korjaamisen vahvistamiseen ja avioliiton muuttumiseen samalla rekisteröidyksi parisuhteeksi tai rekisteröidyn parisuhteen muuttumiseen avioliitoksi.

4) On Suomen kansalainen tai hänellä on vakinaisen asuinpaikka Suomessa.

Sukupuolen vahvistaa henkilön kotikunnan maistraatti, joka merkitsee vahvistetun sukupuolen väestötietojärjestelmään, ja henkilö saa vahvistetun sukupuolen mukaisen uuden henkilötunnuksen. Samalla maistraatti muuttaa väestötietojärjestelmässä mahdollisen avioliiton rekisteröidyksi parisuhteeksi tai päinvastoin. Translain säännösten mukaisesti vahvistettu sukupuoli on henkilön sukupuoli muita lakeja sovellettaessa, ellei nimenomaisesti ole toisin säädetty.

Vaaditulla lääketieteellisellä selvityksellä tarkoitetaan transasetuksen 6 §:n mukaan kahden psykiatrin erikoislääkärin lausuntoja. Lausunnon antavien lääkärin tulee kuulua Helsingin ja Tampereen yliopistollisten sairaaloiden transsukupuolisuuden tutkimukseen ja hoitoon perehtyneisiin moniammatillisiin työryhmiin. Toinen lääkäreistä on hoitavasta yksiköstä, minkä lisäksi myös toisesta yksiköstä lausunnon antavan lääkärin on tavattava potilas henkilökohtaisesti. Kummastakin lausunnosta on yksiselitteisesti käytävä ilmi, että kaikki sukupuolen vahvistamiseksi edellä todetut lääketieteelliset edellytykset ovat olemassa.

Steriliteettivaatimuksella on translain valmisteluasiakirjojen mukaan haluttu välttää tilanteet, joissa

- henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu naiseksi, siittäisi lapsen tai
- henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu mieheksi, tulisi raskaaksi.

⁵He 56/2001

⁶ETENE:n lausunto 26.9.2011 Alaikäisten sukupuoli-identiteettitutkimukset

⁷Ks. myös Aino Mattila, Lääkärilehti 1/2008.

⁸Turun Sanomat 3.3.2012

⁹Esim. Trasek ry, M. Venhola; J. Lehtonen

³LHBTI kirjainten perään saatetaan liittää vielä Q-kirjain merkitsemään niitä ihmisiä, jotka eivät koe omakseen mitään viiden ensimmäisen kirjaimen tarkoittamista ryhmistä.

⁴Eurooppalaisessa kielenkäytössä gender identity -termiä on käytetty myös laajemmin siten, että se kattaa myös sukupuolen ilmaisun.

3.1.2 Etunimen muuttaminen

Translaissa ei ole erikseen säännöksiä henkilön etunimen muuttamisesta, vaan siinä noudatetaan nimilain säännöksiä. Yleensä etunimen muuttaminen toteutetaan ennen edellä todettua sukupuolen vahvistamista, ja useimmiten hormonihoidon aloittamisen jälkeen siirryttäessä ns. tosielämäntilanteeseen, jolloin henkilö elää omaksi kokemansa sukupuolen mukaisessa roolissa.

Nimilain mukaan henkilö voi muuttaa etunimensä kerran ns. ilmoitusmenettelyllä ja ilman perusteita (nimilain 32c §). Ilmoitus tehdään kotikunnan maistraattiin, joka myös ratkaisee asian. Nimenmuutos on maksullinen¹⁰. Myöhemmät nimenmuutokset edellyttävät hakemusta (nimilain 32d §), ja käsittely on keskitetty tietyille maistraateille. Uuden etunimen tulee olla kaikissa tapauksissa nimilain mukainen. Etunimeksi ei voida hyväksyä esimerkiksi vastakkaisen sukupuolen nimiä, paitsi jos nimen hyväksymiseen on pätevä syy. Tällaiseksi syyksi katsotaan yleisen käytännön mukaan esimerkiksi transdiagnoosi, jonka tueksi maistraatit vaativat kirjallisen dokumentin, kuten hoitavan lääkärin lausunnon. Lausunto on lähes poikkeuksetta HYKS:n tai TaYS:n erityispoliikkliniikojen moniammatilliseen työryhmään kuuluvan lääkärin laatima.

Nimilautakunnan sihteerin maistraatille ilmoittaman kannan mukaan sukupuolenkorjausprosessiin perustuvaan etunimen muuttamiseen ei vaadita nimilautakunnan lausuntoa.

Mikäli henkilölle ei ole asetettu transdiagnoosia eikä hänellä ole tähän perustuvaa lääkärinlausuntoa tai -suositusta nimen muuttamisesta, nimen muuttaminen vastakkaisen sukupuolen nimeksi ei liene käytännössä mahdollista. Henkilö voi tällöin muuttaa nimensä sukupuolineutraaliksi. Jos on kyse uudisnimistä, maistraatti voi tarvittaessa pyytää nimilautakunnan lausunnon. Suomalaisen nimikulttuurin mukaan uusia nimiä syntyy jatkuvasti, ja jos uusi nimi mahtuu suomalaiseen nimikontekstiin, lausuntoa ei tarvita.¹¹ Väestörekisterikeskus pitää nimi-palvelua, josta voi tarkistaa mm. nimien yleisyyden ja sukupuolisidonnaisuuden.

Nimilain mukaan 15 vuotta täyttänyt voi lähtökohtaisesti itse muuttaa etunimensä ilman holhoojien suostumusta, ja toisaalta holhoojat eivät voi muuttaa 12 vuotta täyttäneen nimeä ilman tämän suostumusta.

Sukunimen mahdollinen muuttaminen tapahtuu nimilaissa säädetyllä tavalla eikä esimerkiksi transsukupuolisten osalta ole erityissäännöksiä. Maistraattien verkkosivuilta löytyvät kaikkien maistraattien käytössä olevat yhteneväiset lomakkeet mm. etu- ja sukunimen muuttamiseksi.

3.1.3 Yleistä väestötietojärjestelmän tiedoista ja henkilötietojen luovuttamisesta

Väestötietojärjestelmässä on perustiedot Suomen kansalaisista ja Suomessa vakinaisesti asuvista ulkomaalaisista. Väestötietojärjestelmää ylläpitävät Väestörekisterikeskus ja maistraatit (laki väestötietojärjestelmästä ja väestörekisterikeskuksen varmennuspalveluista).

Suomen kansalainen saa väestötietolaissa säädetyn henkilötunnuksen, kun syntymä rekisteröidään syntymätodistuksen perusteella väestötietojärjestelmään. Henkilötunnuksesta ilmenee syntymäaika ja sen ns. yksilönumerosta mm. sukupuoli (miehillä pariton ja naisilla parillinen luku). Laissa erikseen säädettyjä poikkeuksia lukuun ottamatta (esim. translaki) henkilö saa vain yhden henkilötunnuksen, joka säilyy muuttumattomana koko henkilön eliniän. Henkilötunnus on yksilöinti ja tunnistamiskeino, jolla henkilö voidaan aina tarvittaessa yksilöidä esim. nimenmuutoksista riippumatta (esim. terveystiedot, tiedot eläkkeiden ym. kansalaisille kuuluvien etuuskien hakemisessa, asioinneissa pankeissa ja palkkojen maksamisessa).

Lapsen sukupuoli merkitään väestötietojärjestelmään terveydenhuollon henkilöstön ilmoituksen mukaisesti. Esimerkiksi ilmoitusmenettelyssä tapahtuneen inhimillisen virheen takia henkilötunnusta voidaan joutua myöhemmin korjaamaan. Yleisimpiä korjauksen syitä on lapsen sukupuolta koskevan tiedon oikaiseminen ja tästä johtuva uuden henkilötunnuksen antaminen.

Intersukupuolisen lapsen sukupuoli määritellään ja ilmoitetaan väestötietojärjestelmään heti sen jälkeen, kun lääkäriyhmä on vahvistanut sukupuolen. Syntymän ja sukupuolen vahvistamisen välisenä aikana lapsen sukupuoli pidetään määrittelemättömänä, eikä hän saa henkilötunnuksen tunnusosaa.

Henkilö ja osoitetietojen luovuttamiskielto on mahdollinen tietyin edellytyksin. Jokaisella on oikeus kieltää henkilö ja osoitetietojensa luovutus väestötietojärjestelmästä esim. markkinointitarkoitukseen ilmoittamalla tästä maistraatille tai Väestörekisterikeskukselle. Myös esimerkiksi sukututkimuskielto ja matriikkelikielto ovat mahdollisia.

Henkilö voi myös pyytää maistraatilta, ettei hänen kotikunta tai osoitetietojensa luovuteta väestötietojärjestelmästä muille kuin viranomaisille, kun hänellä on perusteltu syy epäillä oman tai perheensä turvallisuuden olevan uhattuna (ns. turvakielto määräys). Pyyntö on tehtävä kirjallisesti ja se on perusteltava. Tietoja ei tällöin luovuteta useimmiten edes viranomaisille. Eri maistraattien omaksumat tulokset perustellun syyn olemas-

saolosta voivat jossain määrin vaihdella.¹² Yksinomaan se, että henkilö kuuluu sukupuolivähemmistöön, ei riitä yleisesti perusteeksi turvakielto määräyksen saamiseksi, vaan uhalta edellytetään konkreettista perustetta, kuten että henkilö tai perheenjäsen on joutunut epäasiallisen kohtelun, häirinnän tai uhkailun kohteeksi taikka että esiin tulleet olosuhteet huomioon ottaen uhka joutua näiden kohteeksi on ilmeinen. Kuitenkin jo pelkän uhan kokeminen voidaan joissakin tapauksissa katsoa riittäväksi perusteeksi.

3.1.4 Sukupuolen vahvistamistiedon tallentaminen väestötietojärjestelmään

Väestötietolain 13 §:n 15 kohdan mukaan väestötietojärjestelmään tallennetaan tieto siitä, että henkilö on vahvistettu kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on aiemmin väestötietojärjestelmään merkitty. Järjestelmässä säilytetään myös ennen muutosta olleet henkilötiedot henkilön yksilöintiä ja henkilöllisyyden selvittämistä ja hallintaa varten ns. passiivitetona.

Sukupuolen vahvistamista koskeva tieto on henkilötietolain 11 §:n 4 ja 5 kohdissa tarkoitettuja arkaluonteisia henkilötietoja, joiden käsittelyä ja luovuttamista on laissa erityisesti rajoitettu. Väestötietolain 40 §:ssä ovat tyhjentyvät säännökset, millä edellytyksillä ja kenelle väestötietojärjestelmään tallennettuja sukupuolen vahvistamista koskevia tietoja voidaan luovuttaa. Luovutusrajoituksen alaisia tietoja ovat sukupuolen vahvistaminen ja välittömästi ennen tätä henkilöllä ollut entinen henkilötunnus ja entinen etunimi.

Koska väestötietolain 40 §:n säännöksen tarkoituksena on turvata sukupuolen vahvistaneen henkilön yksityiselämän ja henkilötietojen suoja, säännöksen mukaisia luovuttamisedellytyksiä on tulkittava suppeasti. Sukupuolenvahvistamista koskeva tieto voidaan luovuttaa:

1) aina henkilölle itselleen tai hänen suostumuksellaan kolmannelle taholle.

2) viranomaiselle sen toimivaltaan kuuluvan, kyseisen henkilön oikeutta tai velvollisuutta koskevan konkreettisen tehtävän yms. hoitamiseksi ja lähtökohtaisesti tällöinkin tapauskohtaisesti.

3) muulle tietoja pyytävälle henkilölle, yritykselle tai yhteisölle yksilöidyssä asiassa, kun tietojen saanti on välttämätöntä kyseisen henkilön yksilöintiä varten tai henkilö tai perheoikeudellisen aseman taikka toimintakelpoisuuden selvittämiseksi. Tietojen luovuttaminen on tässä tapauksessa poikkeuksellista, ja ne luovutetaan vain rajattua kertakäyttöä varten. Luovutuspyynnön pitää olla kirjallinen ja täsmällisesti perusteltu.

¹⁰VN:n asetus maistraattien suoritteiden maksuista 1211/2010, mm. etunimen muutosilmoituksen rekisteröintimaksu tai maksu etunimen muuttamishakemusta koskevasta päätöksestä.

¹¹Väestörekisterikeskusta edustavan nimilautakunnan jäsenen näkemys.

¹²Joku maistraatti katsoo esim. pelkästään jotkut ammatit perustelluksi syyksi, kun taas toinen maistraatti vaatii näissäkin konkreettitempaa näyttöä.

3.2 Lapsi- ja perheoikeudelliset vaikutukset

Mikäli transsukupuolinen henkilö on avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa, muutetaan sukupuolen vahvistamisen yhteydessä väestötietojärjestelmässä avioliitto rekisteröidyksi parisuhteeksi tai rekisteröity parisuhde avioliitoksi automaattisesti edellyttäen, että aviopuoliso tai parisuhdekumppani on antanut siihen suostumuksensa.

Lapsi- ja perheoikeudellisten kysymysten osalta on translain perusteluissa todettu mm. se, että Suomessa voimassa olevan kirjoittamattoman oikeuden nojalla lapsen äiti on nainen, joka on synnyttänyt lapsen. Hän pysyy edelleen lapsen oikeudellisena äitinä, vaikka hänen sukupuolensa myöhemmin vahvistettaisiin mieheksi.

Isyyslaissa säädetyn isyysolettaman mukaan avioliiton aikana syntyneen lapsen isä on aviomies, ja muissa tapauksissa isyys on vahvistettavissa tunnustamisella tai oikeuden päätöksellä. Isän sukupuolen vahvistaminen myöhemmin naiseksi ei ole isyyslaissa tarkoitettu isyyden kumoamisperuste. Lapsen vanhemman sukupuolen vahvistaminen myöhemmin vastakkaiseksi sukupuoleksi ei myöskään vaikuta lapsen huoltoon ja elatusta kokevaan lainsäädäntöön perustuviin oikeuksiin ja velvollisuuksiin.

3.3 Lääketieteelliset diagnoosit ja hoidot

3.3.1 Sukupuoli-identiteetin tutkimus ja hoito

Sukupuoli-identiteetin tutkimuksia ja hoitoja koskevat määräykset ovat sosiaali- ja terveysministeriön asetuksessa sukupuolen muuttamiseen tähtävään tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten (1053/2001).

Tutkimukset ja hoito on keskitetty valtakunnallisesti Helsingin seudun yliopistollisen keskussairaalan (HYKS) ja Tampereen yliopistollisen sairaalan (TaYS) erityispoliklinikoille.¹³ HYKS:lle kuuluvat psykiatriset ja endokrinologiset tutkimukset ja hoidon aloitus sekä sukelinkirurgia kohdun ja munasarjojen poistoa lukuun ottamatta. TaYS:lle kuuluvat psykiatriset ja endokrinologiset tutkimukset ja hoito.

Pääsääntöisesti julkisen terveydenhuollon piiris-

sä tehtäviin sukupuolenkorjaushoitoihin on voinut hakeutua täysi-ikäisenä. Transasetuksessa on sen sanamuodon mukaan säädetty terveydenhuollon kahdesta tehtävästä:

1) Transsukupuolisen sukupuolen muuttamiseen tähtävään tutkimuksen ja hoidon järjestäminen eli sukupuoli-identiteetin tutkimukset ja hoito.

2) Sukupuolen vahvistamiseksi translaissa edellytetyn lääketieteellisen selvityksen tekeminen.

Sukupuoli-identiteetin lääketieteelliset tutkimukset ja hoidot mukaan lukien korjaushoidot ovat mahdollisia iästä riippumatta.¹⁴ Sitä vastoin henkilön vahvistaminen kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen on mahdollista vasta täysi-ikäisenä.¹⁵ Alaikäisten tutkimuksia on alettu tehdä Suomessa käytännössä vasta viime vuosina, ja psykiatrien ym. alan asiantuntijoiden mielipiteet alaikäisten lähettämisestä tutkimuksiin vaihtelevat edelleen.¹⁶

3.3.2 Transdiagnosi

Transsukupuolisuuden diagnostinen vaihe kestää vähintään noin puoli vuotta. Tätä seuraa yleensä hormonihoido ja vuoden kestävä tosielämän kokeiluvaihe, jonka aikana tutkittava elää omaksi kokemassaan sukupuoleessa.

Transsukupuolisuusdiagnoosi (F64.0) on luokiteltu Maailman terveysjärjestön WHO:n ylläpitämän kansainvälisen ICD-10-tautiluokituksen mukaan psykiatrisen alaan kuuluviin persoonallisuus- ja käyttäytymishäiriöihin ja näissä edelleen sukupuoli-identiteetin häiriöihin (F64). Muita ryhmään kuuluvia diagnooseja ovat lapsuuden sukupuoli-identiteetin häiriö (F64.2), muu määriteltä sukupuoli-identiteetin häiriö (F64.8, joka on F64.0:ää väljempi diagnoosi ja jota kutsutaan myös transgenderdiagnoosiksi) sekä määrittämätön sukupuoli-identiteetin häiriö (F64.9).

Tautiluokituksen mukaan transsukupuolisuuden diagnostiset kriteerit ovat, että ”tavallisesti henkilöllä on tunne oman anatomisen sukupuolen epämiellyttävyydestä tai epäasianmukaisuudesta ja halu elää ja tulla hyväksytyksi vastakkaisen sukupuolen edustajana. Tavallisesti tähän liittyy toive saada kirurgista ja hormonaalista hoitoa oman ruumiin muuttamiseksi mahdollisimman samankaltaiseksi kuin toivottu sukupuoli. Transsukupuolisen identiteetin kokemus

on kestänyt vähintään kaksi vuotta. Kyseessä ei ole muun mielenterveyshäiriön, esimerkiksi skitsofrenian oire tai kromosomipoikkeavuus.”

Eri sukupuoleen kuulumisen kokemuksen on todettu olevan yleensä pysyvä ja sen hoitaminen esimerkiksi psykoterapialla ei ole tuloksellista. Tilaan liittyy usein paljon inhimillistä kärsimystä ja hätää, mielenterveysongelmia ja itsemurhariskin suureneneminen.

Suomi poisti keväällä 2011 kansallisesta ICD-luokituksista (ns. paikallistettu versio) sukupuoli-identiteetin häiriöiden ryhmään (F64) kuuluneen transvestismidiagnoosin.¹⁷ Tiedotteessaan Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos (THL) ilmoittaa seuraavansa ICD-10-tautiluokituksen kansainvälistä kehittymistä ja tekee tarvittaessa lisämuutoksia luokituksen suomalaisen version seksuaalisuuteen liittyviin luokkiin. THL on myös todennut, että WHO:n nykykäytännön mukaan luokittelussa on mahdollisuus kansallisesti määrittävien luokkien käyttöön. Terveyspalvelujen käytön ja sairastavuuden kansainvälisen seurannan kannalta mahdollisimman suuri yhdenmukaisuus WHO:n tautiluokituksen ja suomalaisen tautiluokituksen välillä on toivottavaa.

WHO:ssa on vireillä ICD-10-tautiluokituksen päivitys eli uuden ICD-11-tautiluokituksen laadinta. Euroopan parlamentti kehotti 28.9.2011 päätöslauselmassaan ihmisoikeuksista, seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuoli-identiteetistä YK:n ihmisoikeusneuvostossa WHO:ta poistamaan sukupuoli-identiteetin häiriöt mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriöiden luettelosta ja huolehtimaan siitä, että kansainvälisen tautiluokituksen 11. versiossa (ICD 11) luovuttaisiin näiden patologisoinnista. Nykyinen ICD-10-tautiluokitus on otettu käyttöön 1997.

3.3.3 Sukupuolenkorjausprosessi

Sukupuolenkorjauksella tarkoitetaan tapahtumaketjua, jonka seurauksena henkilö siirtyy elämään omaksi kokemassaan sukupuoleessa. Sukupuolenkorjauksessa henkilö saa lääketieteellistä apua kehon piirteiden naisellistamiseen tai miehistämiseen ja juridisen vahvistuksen omaksi kokemalleen sukupuolelle.

Lääketieteellinen korjausprosessi käynnistyy henkilön hakeutumisella sukupuoli-identiteettitutkimukseen. Tutkimuksella selvitetään, että kyse on transsukupuolisuudesta tai muusta sukupuolen moninaisuudesta eikä esimerkiksi tilapäisestä sukupuoleen sopeutumattomuudesta, joka voi olla seurausta esimerkiksi psyykkisestä sairaudesta. Tutkimuksissa arvioidaan myös tutkittavan voimavaroja lääketieteellisen korjausprosessin läpikäymiseksi.

Jos tutkimuksessa päädytään transsukupuolisuusdiagnoosiin, henkilö siirtyy yleensä viimeistään tässä vaiheessa elämään omaksi kokemansa sukupuolen mukaisessa roolissa. Moni on voinut tehdä siirtymän jo aiemmin. Vaihetta kutsutaan tosielämän kokeeksi tai kokemukseksi, jolla henkilö voi varmistaa oman sukupuoli-identiteettinsä. Samassa yhteydessä henkilö yleensä korjaa myös nimensä oman sukupuolensa mukaiseksi. Tosielämäkokeen jälkeen henkilöllä on mahdollisuus korjata juridinen sukupuolensa. Diagnoosin asettamisen jälkeen aloitetaan yleensä hormonihoido ja muu lääketieteellinen korjausprosessi voi alkaa (henkilö saa halutessaan esim. lähetteen sukelinkirurgiaan). Korjaushoitoihin osallistuva päättää, mihin hoitoihin hän on valmis.

Sukupuolen korjaushoidon on todettu tehokkaasti lieventävän tilaan liittyviä ongelmia ja parantavan potilaan toimintakykyä. Arvioiden mukaan hoitojen tulokset ovat hyvät ja vähintään 70–90 %:lla hoitetuista potilaista tulokset ovat vähintään tyydyttäviä. Jatko seurannan perusteella hoitoja katuneita on muutama prosentti.¹⁸

¹³Valtioneuvoston asetus erityistason sairaanhoidon järjestämisestä ja keskittämisestä (336/2011). Valtakunnallisesti on keskitetty erityistason sairaanhoitoon kuuluvat toimet, jotka ovat harvinaisia ja vaativat korkeatasoista lääketieteellistä osaamista tai välineistöä taikka erityisen vaativaa monialaista hoitoa ja hoitoon välittömästi liittyvää lääkinnällistä kuntoutusta.

¹⁴Katso ETENE:n lausunto 26.9.2011 alaikäisten sukupuoli-identiteettitutkimuksista.

¹⁵Hallituksen esityksessä 56/2001 perustellaan sukupuolen vahvistamista täysi-ikäisenä sillä, että voidaan varmistua hakijan tahdon vakaudesta. Esityksessä todetaan myös, että koska transsukupuolisuutta ei ole toistaiseksi mahdollista diagnosoida lapsuusiässä, ei sukupuoleen kuulumisen muuttamiseen tähtäviin lääketieteellisiin toimenpiteisiin ryhdytä tästäkään syystä

¹⁶Nuorten tutkimukset on aloitettu HYKS:ssa ja TaYS:ssa 2010 ja 2011 (ETENE 2011). Helsingin Sanomien 13.8.2011 julkaiseman artikkelin mukaan joka viides sukupuolen korjaushoitoon hakeutuvista on alle 20-vuotias.

¹⁷THL:n tiedote 12.5.2011. Poistamisen perusteiksi todetaan, etteivät poistetun luokan lääketieteelliset kriteerit ole selvät ja luokan käyttö hoitoilmoituksissa on vähäistä sekä että luokan käyttö saattaa aiheuttaa häirtä henkilöille, joiden terveyspalvelujen käytön syy luokiteltaisiin niiden mukaan.

¹⁸Ks. ETENE 26.9.2011.

4 Syrjintäsäännösten soveltaminen sukupuolivähemmistöihin

4.1 Perustuslaki ja ihmisoikeussopimukset

Perustuslain 6 §:n 2 momentin mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää syytä asettaa eri asemaan mm. sukupuolen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Sukupuolivähemmistöjä sen enempää kuin seksuaalivähemmistöjäkään ei ole säännöksessä erikseen mainittu. Luettelo kielletyistä syrjintäperusteista ei ole kuitenkaan tyhjentävä, ja hallituksen esityksen perusteluissa mainitaan esimerkkinä muista kielletyistä syrjintäperusteista sukupuolinen suuntautuminen.¹⁹ Perustuslain syrjintäkielto koskee kuitenkin epäilyksettä myös syrjintää sillä perusteella, että henkilö kuuluu sukupuolivähemmistöön.

Perustuslaissa myös edellytetään lasten kohtelemista tasa-arvoisesti yksilöinä ja että he saavat vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti (6 § 3 momentti). Perustuslaissa asetetaan julkiselle vallalle velvollisuus turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen (22 §).

Syrjinnänkielto sisältyy useisiin kansainvälisiin ja eurooppalaisiin ihmisoikeussopimuksiin. Niissä ei suoraan viitata sukupuolivähemmistöihin kuulumiseen syrjinnän perusteena lukuun ottamatta tuoretta Euroopan neuvoston naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä koskevaa yleissopimusta (2011), jossa sukupuoli-identiteetti nimenomaisesti mainitaan kiellettyinä syrjintäperusteena.

Kieltoja kuitenkin sovelletaan myös sukupuolivähemmistöön kuulumisen perusteella tapahtuvaan syrjintään. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt nauttivat kaikista ihmisoikeussopimusten ta-

kaamista oikeuksista ja syrjintäkieltojen lisäksi sopimusten eräät muut artikkelit voivat olla heille erityisen relevantteja. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on antanut muun muassa ratkaisuja, joissa on sovellettu Euroopan ihmisoikeussopimuksen artikloita oikeudesta yksityis- ja perhe-elämän suojaan (artikla 8) sekä oikeudesta avioliittoon (artikla 12).

Sukupuolivähemmistöjen oikeudet kuten seksuaalivähemmistöjenkin oikeudet on otettu huomioon myös vuonna 2007 ns. Yogyakartaan periaatteissa, jotka ovat kansainvälisten ihmisoikeusjuristien muotoilema kokoelma YK:n ihmisoikeuksia täydentäviä periaatteita.

Euroopan neuvostossa sen ministerikomitea on antanut suositukset LGBT-ihmisten syrjinnän estämisestä 31.3.2010 CM/Rec(2010)5 (selvityksen liite 2). Myös Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu on antanut suositukset LGBT-ihmisten tilanteesta Euroopassa perustuen 2011 tehtyyn tutkimukseen ”Syrjintä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella Euroopassa” (selvityksen liite 3).

4.2 Euroopan unionin oikeus

Euroopan unionin perusoikeuskirjan yleistä syrjintäkieltoa koskevassa 21 artiklassa kielletään syrjintää, joka perustuu mm. sukupuoleen, seksuaaliseen suuntautumiseen tai muuhun sellaiseen seikkaan. Euroopan unionin sukupuolten tasa-arvoa koskevat direktiivit antavat syrjintäsuojaa transihmisille. Tämä käy ilmi direktiivin 2006/54/EY johdannosta (3 kohta) ja EU:n tuomioistuimen oikeuskäytännöstä, jossa transsukupuolisten henkilöiden on katsottu olevan yhteisön syrjintäsäännösten ja tasa-arvodirektiivin piirissä: tapaukset P v S C-13/94, K.B. C-117/01 ja Richards C-423/04.²⁰

4.3 Tasa-arvolaki

Tasa-arvolaisissa kielletään välitön ja välillinen syrjintä sukupuolen perusteella. Lakia sovellettaessa vertailukohteina ovat yleensä naiset ja miehet. Vertailukohteina voivat olla myös samaa sukupuolta olevat, kun kyse on syrjinnästä raskauden tai synnytyksen tai muun sukupuoleen liittyvän syyn vuoksi.

Tasa-arvovaltuutettu on vuodesta 2005 lukien katsonut, että tasa-arvolakia sovelletaan sukupuolen korjauksen läpikäyneisiin ja myös muihin sukupuolivähemmistöihin kuuluviin henkilöihin. Myös suomalaisessa oikeuskäytännössä tasa-arvolakia on sovellettu syrjintään transsukupuolisuuden perusteella (Helsingin käräjäoikeus, joulukuu 2011).²¹ Seksuaalivähemmistöjen syrjinnänsuojasta on säädetty yhdenvertaisuuslaissa.

Tasa-arvovaltuutettu on lähtenyt ohjeistuksessaan siitä, että sukupuolivähemmistöihin tulee soveltaa tasa-arvolakia laajasti. Syrjintäkiellon lisäksi tasa-arvolaisissa on säännöksiä sukupuolten välisen tasa-arvon edistämistä. Näiden säännösten voidaan soveltuvin osin katsoa koskevan myös sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden tasa-arvoisen aseman edistämistä.

Tasa-arvovaltuutetun kanta on perustunut mm. eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan mietinnössään 3/2005²² toteamaan seikkaan, että Euroopan yhteisön tuomioistuimen ratkaisun C-13/94 mukaisesti sukupuoleen perustuva syrjintä kattaa nais- ja miessukupuoleen kuulumiseen perustuvan syrjinnän lisäksi myös sellaisen syrjinnän, joka perustuu sukupuolenkorjaukseen. Valiokunta totesi, että kyseisten henkilöiden ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta on tärkeää, että heitä suojataan kaikenlaiselta syrjinnältä ja eri asemaan asettamiselta ja että

tasa-arvolain syrjintäsäännöksiä tulkitaan niin, että ne kattavat myös tämän tyyppisen syrjinnän. Valiokunta ei kuitenkaan katsonut mahdolliseksi vuoden 2005 tasa-arvolain muutosten yhteydessä lisätä lakiin sukupuolivähemmistöjä koskevia erityissäännöksiä, koska kyseessä oli ryhmä, jota syrjintäsäännöksissä ei ollut aiemmin määritetty. Valiokunta kuitenkin esitti hallitukselle selvitettäväksi, tulisiko sukupuolivähemmistöjä koskeva maininta lisätä tasa-arvolakiin vai olisiko asia tarkoituksenmukaisempaa hoitaa muuttamalla yhdenvertaisuuslakia.

Eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunta ehdotti mietinnössään 25.2.2011 no 18/2010 käsitellessään Valtioneuvoston selontekoa 7/2010 naisten ja miesten tasa-arvosta²³, että hallitus valmistelisi eduskunnalle tasa-arvolain muutokset siten, että lakiin mm. lisätään sukupuolivähemmistöjen suojaa koskevat säännökset. Valiokunta viittaa mm. 4.5.2010 antamaansa lausuntoon 6/2010 (koskee sosiaali- ja terveysministeriön 29.1.2010 antamaa selvitystä tasa-arvolain toimivuudesta, MINS 3/2010), jossa valiokunta on katsonut, että selonteon perusteella osa tasa-arvolakiin tarvittavista muutoksista, esimerkiksi sukupuolivähemmistöjen suojaa koskevat säännökset, olisi saatettava eduskunnan käsittelyyn.

Eduskunta on kirjelmässään 2.3.2011 (51/2010) todennut, että hallitus valmistelelee eduskunnalle esityksen tasa-arvolain muuttamisesta muun muassa siten, että lakiin lisätään sukupuolivähemmistöjen suojaa koskevat säännökset. Muutostarpeet ovat sosiaali- ja terveysministeriön tasa-arvoyksikön selvittävinä ja valmisteltavina.

Tasa-arvolakiin perustuvan syrjinnän kiellon valvonta kuuluu tasa-arvovaltuutetulle ja tasa-arvolautakunnalle.

¹⁹HE:stä 309/1993 ilmenee, että sukupuolisella suuntautumisella viitataan seksuaaliseen suuntautumiseen.

²⁰EYT C-13/94 P. v. S. >Cornwall County Council, jossa EYT vahvisti, että transsukupuolisen syrjintä tulee arvioitavaksi sukupuolten välisen syrjintäkiellon mukaan tasa-arvodirektiiviä soveltaen. Kyse oli työsuhteen irtisanomisesta, ks. selostusta työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan mietinnössä 3/2005; C-117/01 K.B.>NHS Pension Agency, Euroopan ihmisoikeussopimuksen 12 art. ja perussopimuksen 141 artikla, samapalkkaisuus, eläke; C-423/04 Richards > Secretary of State for Work and Pensions, sosiaaliturva, sukupuoli, eläke; C-267/06 Maruko >Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen, rekisteröity parisuhde, eläke. Ks. myös Ihmisoikeusvaltuutetun neuvonantajan Lauri Sivosen diasarjassa 12.5.2011 olevat oikeustapausselostukset (tasa-arvovaltuutetun seminaari 12.5.2011).

²¹Helsingin KO 20.12.2011 tuomio 53071, transsukupuolisen syrjintä työelämässä. Ks. myös KHO 2009:15, väestötietoasia, henkilötunnuksen muuttaminen ym. sekä esim. tasa-arvovaltuutetun lausunto eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunnalle selvityksestä tasa-arvolain toimivuudesta (TAS/84/2010) ja lausunto Euroopan neuvoston seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvan syrjinnän vastaisen asiantuntijakomitean ensimmäiseen suositusluonnokseen (TAS 156/09).

²²TyVM 3/2005, tasa-arvolain 7 §:n syrjinnän kiello; HE 195/ 2004; tasa-arvolain muutokset 232/2005. Muutosten perusteena oli EU:n muutettu työelämän tasa-arvodirektiivi. EY-tuomioistuin sovelsi päätöksessään C-13/1994 tasa-arvodirektiiviä transsukupuolisen henkilön erottamiseen työstä sukupuolen korjaukseen liittyvien syiden vuoksi.

²³STM:n julkaisuja 21.10.2010, 2010:8

4.4 Muu lainsäädäntö

Rikoslain 11 luvun 11 § sisältää yleisen syrjintäkielion. Asettaminen eriarvoiseen asemaan mm. sukupuolen, sukupuolisen suuntautumisen tai muun näihin rinnastettavan seikan perusteella palvelujen saatavuudessa, tilaisuuksiin osallistumismahdollisuuksissa tai muuten on kriminalisoitu. Syrjintäperusteiden luettelo ei ole laissa tyhjentävä.

Rikoslain 6 luvun 5 §:n perusteella voidaan rangaistuksen koventamisperusteena ottaa huomioon se, että rikoksen vaikuttimena on mm. seksuaalinen suuntautuminen tai kyseisessä säännöksessä lueteltuihin rinnastettava muu vaikutin.

Rikoslain 47 luvun 3 §:ssä on kriminalisoitu työsyrintänä henkilön asettaminen epäedullisempaan asemaan mm. sukupuolen tai sukupuolisen suuntautumisen perusteella. Kielletty syrjintä voi esiintyä avointen työpaikkojen ilmoittelussa, rekrytoinnissa tai työ- tai virkasuhteen aikana työsuhteen päättämiseen saakka.²⁴ Syrjintäperusteiden luettelo ei ole tyhjentävä, vaan niihin kuuluu ”muu näihin rinnastettava seikka”, mutta rinnastusperiaatetta on tulkittu erittäin ahtaasti. Rikoslain viharikoksia koskevat tulkinnat ulottavat vaikutuksensa myös työrikoksiin ja selkeyttävät säännöksen soveltamista myös sukupuolivähemmistöihin.

Työturvallisuuslain 28 §:n mukaan työnantajan on ryhdyttävä toimiin tietoonsa tulleen työntekijän terveyttä haittaavan tai vaarantavan häirinnän tai muun epäasiallisen kohtelun poistamiseksi. Häirintä tai muu epäasiallinen kohtelu voi konkretisoitua esimerkiksi jatkuvana arvosteluna, maineen loukkaamisena, mielipiteen ilmaisun rajoittamisena tai uhkailuna ja ahdisteluna taikka työyhteisöstä eristämisenä tai työtehtävien muuttamisena merkityksettömiksi. Työnantajan tahallinen tai huolimattomuudesta tapahtuva työturvallisuuslain rikkominen on kriminalisoitu työturvallisuuslaissa tai rikoslaissa.²⁵

Rikoslain 11 luvun 10 ja 10a §:ssä on kriminalisoitu kiihottaminen kansanryhmää vastaan. Kiihottamisen (uhkaus, panettelu, solvaus) perusteena mainitaan mm. seksuaalinen suuntautuminen. Kriminalisointi ulottuu myös säännöksessä lueteltuihin perusteisiin rinnastettaviin muihin perusteisiin (luettelo ei ole siis

tyhjentävä). Rikoslain 11 luvun 10 ja 10a §:n muutetut säännökset tulivat voimaan vuoden 2011 kesäkuun alusta.²⁶ Em. rikoksia kutsutaan ns. viharikoksiksi, joiden motiiveina ovat oletetut tai todelliset ennakkoluulot ja vihamielisyys uhrin edustamaa ryhmää kohtaan. Lainvalmisteluasiakirjoista ilmenee, että säännöksessä mainittuihin ryhmiin rinnastettavia muita erityisesti suojaa tarvitsevia ryhmiä voidaan ajatella olevan esimerkiksi sukupuolivähemmistöjen, kuten transihmisten ja intersukupuolisten henkilöiden.²⁷

Poliisin tietoon vuonna 2009 tulleista viharikoksista 3 % (31) tapauksista perustui seksuaaliseen suuntautumiseen eli kohdistui seksuaalivähemmistöihin kuuluviin, ja 0,3 % (3) tapauksista motiivina oli sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu eli rikos kohdistui sukupuolivähemmistöihin kuuluviin. Kaikkiaan vuonna 2009 tehtiin yli 1000 viharikosilmoitusta.²⁸

5 Sukupuolivähemmistöjen asema Suomessa

Tähän osioon on koottu sukupuolivähemmistöjen järjestöjen edustajien haastatteluissa esille tuomia näkemyksiä sukupuolivähemmistöjen asemasta tämän päivän suomalaisessa yhteiskunnassa. Haastatteluilla pyrittiin selvittämään, kohtaavatko sukupuolivähemmistöihin kuuluvat epäasiallista kohtelua tai syrjintää sekä takaako nykyinen lainsäädäntö sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisen aseman ja aidot mahdollisuudet puuttua havaittuihin epäkohtiin. Kunkin teeman oheen on liitetty myös haastattelijien viranomaistahojen näkemyksiä tilanteesta.

5.1 Näkymätön ihmisryhmä lainsäädännössä ja yhteiskunnassa

5.1.1 Avainsanoja näkymättömyys, pelko ja suojautuminen

Ensimmäinen havainto haastatteluista on sukupuolivähemmistöjen näkymättömyys yhteiskunnassa. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ei mainita poliittisissa ohjelmissa eikä tasa-arvo- tai yhdenvertaisuussuunnitelmissa. Yleisölle tuntematonta trans-

lakia lukuun ottamatta heitä ei mainita suomalaisessa lainsäädännössä, ei edes syrjintäsuojaa koskeissa säännöksissä. Lainvalmisteluasiakirjoihin eivät heitä yleensä tunnista.

Sukupuolivähemmistöistä käytetyn terminologian vakiintumattomuus on omiaan vähentämään ymmärrystä siitä, keitä sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ovat. Epäselvän tai virheellisen terminologian takia sukupuolivähemmistöt samaistetaan usein seksuaalivähemmistöihin. Vaikka esimerkiksi uhka syrjinnän ja viharikosten kohteeksi joutumisesta on kyseisille ryhmille yhteistä, ryhmällä on myös omat ongelmansa, jotka suomalaisessa yhteiskunnassa on syytä tiedostaa tasa-arvoisen ja yhdenvertaisen kohtelun periaatteen toteutumiseksi ja ryhmien suojelemiseksi.

Kaikki haastateltavat näkevät sukupuolivähemmistöjen asemassa tapahtuneen myös myönteistä kehitystä erityisesti viimeisten vuosien aikana. Seksuaalivähemmistöjen ja sukupuolivähemmistöjen asiallinen kohtelu on lisääntynyt, vaikka samanaikaisesti ovat nousseet esille erilaiset homofobian ja transfobian ilmenemismuodot. Asenteet sukupuolivähemmistöjä kohtaan vaihtelevat Suomessa alueellisesti merkittävästi. Myös joidenkin uskonnollisten yhteisöjen suhtautuminen on erittäin kielteistä.

Haastateltavat näkevät, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden esiintyminen julkisuudessa voisi lisätä hyväksymistä ja myönteistä asennetta yhteiskunnassa, kuten on tapahtunut esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen kohdalla. Sukupuolivähemmistöjen pelko siitä, että julkitulo vaikuttaisi kielteisesti itseän ja läheisiin, on kuitenkin suuri. Joidenkin arvioiden mukaan pelko on suurempi kuin julkitulon jälkeen todellisuudessa kohdattava negatiivisuus. Pelko syrjinnästä estää myös valittamasta viranomaistoiminnan puutteista tai epäasiallisesta kohtelusta.

5.1.2 Sukupuolivähemmistöön kuulumisen syrjintäperusteena

Se, mille viranomaisille sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksien valvonta kuuluu, kaippaa selkeää linjausta. Tasa-arvovaltuutetun kannan mukaan tasa-arvolakia sovelletaan sukupuolen korjauksen läpikäyneisiin ja myös muihin sukupuolivähemmistöihin kuuluviin henkilöihin, kunnes syrjintäsuoja on selkeästi lainsäädännössä määritelty. Tasa-arvolain muutostarpeet sukupuolivähemmistöjä koskevien nimenomaisten säännösten saamiseksi lakiin ovat erikseen selvitetävinä ja valmisteltavina STM:n tasa-arvoyksikössä.

Eri laeissa käytetyn terminologian puutteellisuudesta huolimatta on pidettävä selvänä, että myös sukupuolivähemmistöt ovat syrjintäsäännösten piirissä. Ihmisten oikeusturvan kannalta olisi kuitenkin tärkeää, että sukupuolivähemmistöjä tarkoittavasta terminologiasta sovitaan ja sovittuja termejä käytetään johdonmukaisesti erityisesti lainvalmistelussa ja lainsäädännöksissä. Kun esimerkiksi rikoslain yhdessä syrjintäpykälässä puhutaan sukupuolisesta suuntautumisesta (RL 6:5, 11:11 ja RL 47:3) ja toisessa seksuaalisesta suuntautumisesta (RL 11:10), harva oivaltaa, että kummallakin tarkoitetaan seksuaalivähemmistöjä ja että säännösten soveltuminen rinnastusperiaatteella myös sukupuolivähemmistöihin on selvitettävissä kovalla työllä joistain lainvalmisteluasiakirjoista tai oikeuskirjallisuudesta. Ei siis ole ihme, että on syntynyt käsitys, että sukupuolivähemmistöt olisivat Suomen syrjintäsäännösten ulkopuolella. Vaikka lainsäädännösten pitkiin syrjintäperustelu- teloihin on suhtauduttu kriittisesti, voitaisiin laeissa todeta kiellettynä syrjintäperusteena yksinkertaisesti esimerkiksi kuulumisen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin.

5.2 Syrjintäriski suurinta työelämässä

Kaikkien sukupuolivähemmistöjen järjestöjen haastatteluissa tuli yhteneväisesti esille, että sukupuolivähemmistöihin kohdistuvaa syrjintää esiintyy erityisesti työelämässä. Haastateltavien mukaan esimerkiksi määräaikaista työsuhdetta ei uusita tai työtä ei löydy organisaatiouudistusten jälkeen, kun kuulumisen sukupuolivähemmistöön on paljastunut. Myös epäasiallista käytöstä esimerkiksi vitsailun, vähättelyn tai maineen loukkaamisen muodossa esiintyy. Vaikka esimerkiksi asiakkaiden suhtautuminen olisi hyväksyvää ja ennakkoluulotonta, esimiehen tai työyhteisön kielteiset asenteet saattavat vaikuttaa siihen, että pitkään jatkunut syrjintä tai muu epäasiallinen käytös johtaa työuupumukseen ja sairastumiseen. Pahimmassa tapauksessa henkilö joutuu jaksamisongelmiensa takia ratkaisemaan tilanteen itse irtisanoutumalla.

Urakehityksen pysähtyminen ammatillisista me- riiteistä huolimatta on yleistä. Haastateltavien kokemusten mukaan sukupuolivähemmistöihin kuulumisen muodostaa työnhakutilanteissa korkean kynnyksen tai esteen työhaastatteluun pääsemiselle. Asiaan ei ole vaikuttanut se, että henkilö olisi ollut objektiivisesti arvioiden hakijoista ansioituneimpia.

²⁴HE 94/1993 RL:n työsyrintäsäännöksiksi, RL:n muutos 578/1995

²⁵Ks. tarkemmin esim. www.tyosuojelu.fi; tyosuojelun valvontalaki 44/2006; Työpaikkakiusaamista juridisena ilmiönä on pohdittu mm. Työoikeudellisen yhdistyksen seminaarissa 3.3.2011 ja työturvallisuussäännösten rikkomisen ja työrikoksen tunnusmerkistön täyttymisen kannalta Lakimiesliiton työsyrintäseminaarissa 19.10.2011, Lakimiesuutiset 8/2011, Työsyrintästä tiedetään liian vähän.

²⁶Laki 13.5.2011/511; HE 317/2010; OM:n mietintöjä ja lausuntoja 3/2010, Rasistiset rikokset ja lausuntojen tiivistelmä 77/2010.

²⁷HE 44/2002, RL:n yleisiä oppeja koskeva lainsäädäntöuudistus; HE 216/2008, mm. RL:n 11:11 ja 47:3 syrjintäsäännösten muutokset; HE 317/2010 rasistista rikoksista ym.

²⁸Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2009: Laura Peutere, Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 88/2010, em. selvityksessä viharikoksen motiiveina voivat olla mm. ennakkoluulot tai vihamielisyys uhrin oletettua tai todellista sukupuolista suuntautumista, sukupuoli-identiteettiä tai sukupuolen ilmaisua kohtaan.

Työelämän syrjintään on vaikea puuttua. Epätietoisuus siitä, ovatko sukupuolivähemmistöt syrjintäsäännösten piirissä ja kenen viranomaisen toimivaltaan asia kuuluu, nostaa kynnyksiä tuoda syrjintä esille. Esteeksi voi muodostua myös sukupuolivähemmistöihin kuuluville tyypillinen ”suojautumismekanismi”: Syrjinnän kohteeksi joutuneet kärsivät useimmiten hiljaa, sillä he pelkäävät työyhteisön kielteisiä reaktioita ja asian julkittelun tuomia vielä suurempia ongelmia.

Haastateltavat kertovat, että kynnys tehdä työnantajan epäasiallisesta ja syrjivästä menettelystä rikosilmoitus on korkea. Korkea on myös poliisin esitutkintakynnys ja tutkinnan jälkeen asian eteneminen edelleen syyteharkintaan. Työnantajille ei näytä aina olevan selvää, että syrjinnän tai muun epäasiallisen kohtelun tullessa työnantajan tietoon työnantajalla on työturvallisuuslain ja oikeuskäytännön perusteella aktiivinen selonotto- ja puuttumisvelvollisuus epäkohdan poistamiseksi. Esimerkiksi yrityksen henkilöstöasioista vastaava on tuomittu työturvallisuusrikkoksesta, kun hän oli suhtautunut passiivisesti tietoonsa tulleeseen työpaikkakiusaamiseen ja uskonut vain esimiehiä.²⁹

Tasa-arvovaltuutetun tiedossa on yksi, todennäköisesti Suomessa ensimmäinen oikeuden ratkaisu, joka koskee transihmisten syrjintää työelämässä. Helsingin käräjäoikeus totesi tuomiossaan 20.12.2011 työnantajan rikkoneen syrjinnän kieltä työntekijän transsukupuolisuuden perusteella. Työntekijälle määrättiin maksettavaksi korvaukseksi syrjinnästä tasa-arvolain mukaista hyvitystä.³⁰

Haastateltavien mukaan transihmisten suurimpia ongelmia on muita korkeampi työttömyys, jonka tarkempia syitä ei ole tutkittu. On myös tavallista, että transsukupuolinen henkilö on sukupuolen korjausprosessin ajan poissa työmarkkinoilta. Tähän ajaa pelko epäasiallisesta kohtelusta työpaikalla tai syrjinnästä työnhaussa. Transsukupuolisten kohdalla myös ns. pakolaisuus sukupuolen korjausprosessin yhteydessä on tavallista. Erityisesti pienemmillä paikkakunnilla asuvat muuttavat ainakin korjausprosessin ajaksi muualle. Pääasiallisena syynä on pelko ihmisten suhtautumisesta ja negatiivisesta leimautumisesta. Osasyynä voi olla myös hoitojen saannin helpottuminen, kun hoitomatka lyhenee muuton jälkeen. Toisaalta uuden työn saaminen voi muuton myötä vaikeutua.

Haastateltavat kiinnittivät kuitenkin huomiota siihen, että suhtautuminen eri aloilla ja työpaikoilla on vaihtelevaa: Joissakin työyhteisöissä ilmapiiri on hyvä, eikä sukupuolivähemmistöihin kuuluvia leimata. Joissakin työyhteisöissä transihmisten on vaikea tai mahdoton työskennellä. Transihmisten kannalta hyvissä työyhteisöissä on yleensä avoin ja dialoginen johtamis- ja työote.

5.3 Translain eräät säännökset perus- ja ihmisoikeuksien kannalta

5.3.1 Lisääntymiskyvyttömyysvaatimus

Transsukupuolisen sukupuolen vahvistamisen yhtenä edellytyksenä on, että henkilö on sterilisoitu tai muusta syystä lisääntymiskyvytön. Haastateluissa sukupuolivähemmistöjen etujärjestöt ovat yksiselitteisesti todenneet lainsäädännön ihmisoikeuksien vastaiseksi. Ne ovat kiinnittäneet huomiota myös siihen, ettei lakia ole säädetty perustuslainsäätämisyjärjestyksessä, vaikka siinä puututaan yksilön perusoikeuksiin. Myös tasa-arvovaltuutettu on todennut, että transsukupuolisten henkilöiden oikeus tasa-arvoon, ruumiilliseen koskemattomuuteen ja yksityis- ja perhe-elämään ei toteudu Suomessa, kun sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on lisääntymiskyvyttömyys.

2000-luvun alussa säädetty translaki koettiin tuolloin välttämättömäksi transsukupuolisten perus- ja eräiden muiden oikeuksien toteutumiseksi ja yhdenvertaisuuden lisäämiseksi. Laki selkeytti myös terveydenhuollon ammattihenkilöiden kannalta transihmisten tarvitsemien hoitojen antamista.

Transsukupuolisten sukupuolen vahvistamista koskeva lakisääteinen steriliteettivaatimus on Suomessa ainutlaatuisen. On olemassa lääketieteellisiä hoitoja, joiden aikana sikiölle aiheutuvien vakavien vaurioiden vuoksi ei saa tulla raskaaksi tai siittää lasta, mutta niiden kohdalla lisääntymiskiellosta ei ole säädetty lailla. Asiantuntija haastattelujen ja lainvalmisteluasiakirjojen perusteella transsukupuolisille asetetulle steriliteettivaatimukselle ei löydy lääketieteellistä perustetta. Asiantuntijalausuntojen mukaan käytännössä transsukupuolisen pitkään jatkunut hormonihoito tai viimeistään kirurgiset toimenpiteet jo sinänsä aiheuttavat steriliteetin.

Haastattelujen ja translain valmisteluasiakirjojen perusteella näyttää siltä, että steriliteettivaatimuksen perusteena olisi ollut lähinnä perinteisen perhemallin noudattaminen (ks. edellä kohta 3.1.1) ja pyrkimys tarpeelliseksi katsotun lain nopeaan aikaansaamiseen.

Edellä todettu ei ole kuitenkaan riittävä peruste ylläpitää lainsäädäntöä, jolla ilman näkyviä objektiivisia oikeutusperusteita puututaan henkilön itsemääräämisoikeuden piiriin kuuluviin oikeuksiin. Myös Euroopan neuvoston ministerikomitean ja ihmisoikeusvaltuutetun suosituksissa kiinnitetään huomiota pakollisten steriliteettivaatimusten ym. poistamiseen kansallisesta lainsäädännöstä.³¹

Saksan perustuslakituomioistuin on tammikuussa 2011 todennut uudelleen kirurgisten toimenpiteiden vaatimuksen (aiemmin vuonna 2005) sekä lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen integriteettiloukkaukseksi ja seksuaalioikeuksien vastaiseksi ja kieltänyt Saksan vuodelta 1980 olevan translain soveltamisen tältä osin välittömästi (Bundesverfassungsgericht 2011). Italiassa on tehty vuonna 2011 samoin. Myös Ruotsissa lisääntymiskyvyttömyyspakeroon on kiinnitetty ihmisoikeussyistä huomiota (Socialstyrelsen 2010, 13) ja esitetty sen poistamista laista (Socialstyrelsen 2011).³² Portugalissa ei vaadita transsukupuolisilta lisääntymiskyvyttömyyttä eikä myöskään Iso-Britanniassa.³³ Myös Hollannissa hallitus on poistamassa lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen.³⁴

Monilla transsukupuolisilla on jo lapsia, joiden äitinä tai isänä he edelleen pysyvät sukupuolen korjauksen jälkeenkin. Lapsella voi parisuhde- ja adoptiolainsäädännön (ns. perheen sisäinen adoptio) perusteella olla nykyisin kaksi äitiä tai kaksi isää.

Translaissa oleva steriliteettivaatimus näyttää johtaneen myös laajennettuun lain tulkintaan, kun hedelmöityshoitoja antavat yksiköt ovat kieltäytyneet tallentamasta sukupuolen korjausprosessissa olevien henkilöiden sukusoluja mahdollisia tulevia hedelmöityshoitoja varten. Perusteeksi on ilmoitettu ristiriita translaissa vaaditun steriliteettivaatimuksen ja steriliteettitodistuksen antamisen kanssa.

5.3.2 Transsukupuolisia koskevat merkinnät väestötietojärjestelmässä

Väestötietolain perusteella väestötietojärjestelmään tallennettava tieto transsukupuolisen suku-

puolen vahvistamisesta on herättänyt transsukupuolisten keskuudessa huolta. Erään haastateltavan sanoja lainaten: Ihmisiä saa luokitella, mutta luokittelu ei saa sisältää arvolatautumia. Esiin on noussut epäily siitä, miksi ja millä perusteilla henkilö korva-merkitään koko elämäkseen ja ehkä samalla leimataan.

Vaikka säännöksen tarkoituksena on turvata sukupuolen vahvistaneen henkilön yksityiselämän ja henkilötietojen suoja siten, että sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon ja sukupuolen vahvistamista edeltäneiden henkilötietojen (henkilön entinen henkilötunnus ja etunimi) luovuttaminen on erityisesti rajattu, on jäänyt epäselväksi, miten tietoa voidaan käyttää ja mihin tieto voi eri tietoja yhdistelemällä välittyä. Jos tieto välittyy tahoille, joille se ei ole objektiivisesti arvioiden välttämätön, siitä voi seurata henkilölle ja hänen läheisilleen arvaamattomia haittoja ja negatiivista leimautumista.

Väestörekisterikeskuksen mukaan ns. transtietoa ei luovuteta perusteetta eikä sitä luovuteta ns. masaluovutuksena koskaan. Esimerkiksi viranomaiset eivät halua omiin rekistereihinsä arkaluontoisia tietoja lukuun ottamatta tahoja, joille katkeamaton tieto henkilöstä on välttämätön (esim. eläkejärjestelmien ylläpito), koska tiedot vaativat erityisiä turvaamistoimenpiteitä rekisterin ylläpitäjältä.

Väestörekisterikeskus on kiinnittänyt huomiota siihen, että yksinomaan henkilötunnuksen tunnusosan muuttamisesta ei voida päätellä, että kyse olisi sukupuolenkorjauksen läpikäyneestä henkilöstä. Väestörekisterikeskus korjaa vuosittain runsaan sadan henkilön henkilötunnuksen, joista transsukupuolisten sukupuolenvahvistukseen liittyviä on kymmenkunta. Suurin osa henkilötunnusten korjauksista johtuu sairaalassa lapsen syntymän yhteydessä tehdystä koodaus- tms. inhimillisestä virheestä. Suojaamaton tieto sekä etunimen että tunnusosan muuttamisesta antaisi asiaankuulumattomalle taholle mahdollisuuden päätellä, että kyseessä on sukupuolenkorjauksen läpikäynyt henkilö.

Väestörekisterikeskuksella ei ole mahdollisuutta valvoa tai vaikuttaa esimerkiksi siihen, miten yritysten tai työnantajien hallussa olevia transsukupuolisen henkilön vanhoja ja uusia tietoja yhdistetään tai käytetään. Kuitenkin myös yrityksiä velvoittaa rekisterien pitäjänä tietosuojalainsäädäntö.

²⁹Tuusulan KO 2011, työntekijään oli suhtauduttu työpaikalla vihamielisesti, häntä oli haukuttu, hänelle ei ollut puhuttu eikä asiaan ollut puuttuttu luottamusmiehen pyynnöstä huolimatta. Yrityksen työterveydenhuollosta vastaava lääkärikeskus oli sanonut sopimuksensa irti yrityksen epäasiallisen suhtautumisen takia.

³⁰Tasa-arvovaltuutetun tiedote 5.1.2012

³¹Euroopan neuvosto, ministerikomitean suositus 31.3.2010 toimista seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän torjumiseksi; Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europa, Council of Europe Commissioner for Human Rights 2011; Human Rights and Gender Identity, Thomas Hammerberg 29.7.2009.

³²Förvaltningsrätten i Stockholm 14.3.2012: Sterilisointivaatimus on Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen vastainen.

³³Trasek ry:n lausunto lisääntymisoikeuksista tasa-arvovaltuutetulle 31.8.2011

³⁴Trasek ry:n tiedote 7.3.2012

Helsingin maistraatin mukaan transsukupuolisen sukupuolen vahvistamista koskevaan väestötietojärjestelmän ns. passiivitietoon pääseminen on rajoitettu, ja tieto saadaan järjestelmässä esille vain erikseen hakemalla. Tieto ei näy automaattisesti muilla, rekisteritietoihin sinänsä oikeutetuilla viranomaisilla. Esimerkiksi virkatodistukseen tieto on tarvittaessa lisättävä erikseen teknisesti. Perunkirjoitusta varten vaadittaviin sukuselvityksiin kirjataan henkilön voimassa olevan henkilötunnuksen (syntymäaika ja uusi tunnusosa) ohella hänen aiemmat etunimensä, joiden avulla perimysoikeuden katkeamaton sarja voidaan varmistaa.

Sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon talentaminen väestötietojärjestelmään näyttäisi viranomaisten mukaan pääsääntöisesti toimivan lain tavoitteen mukaisesti transsukupuolisten turvaksi. Tiedon erityisen arkaluonteisuuden ja sen ilmitulon mahdollisen vahingollisuuden takia on toivottavaa, että säännöksen toimivuutta seurataan ja tiedon säilymisen turvaamisessa mahdollisesti havaitut puutteet korjataan välittömästi. Seurannassa keskeisinä toimijoina ovat transsukupuoliset itse, jotka tekevät ilmoituksia havaituista puutteista väestörekisteriviranomaisille.

5.4 Sukupuolen moninaisuus vähän tunnettua

Kaksijakoinen mies-nainen -sukupuolinäkemyks on ollut osa länsimaista kulttuuria. Sukupuoli on kuitenkin moninaisempi ilmiö, jossa jako kahteen toisilleen vastakkaiseen ja toisistaan selvästi erotettavaan sukupuoleen ei ole koko totuus. Haastateltavat järjestöt näkevätkin, että ahtaat sukupuolirajat ovat syynä moniin sukupuolivähemmistöjen kohtaamiin ongelmiin. Järjestöt ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että sukupuolen moninaisuutta koskevaa oikeaa tietoa lisättäisiin yleisesti yhteiskunnassa. Oikea tieto vähentää perusteettomia ennakkoluuloja, auttaa ihmisiä ymmärtämään aiemmin tuntematonta ilmiötä ja muuttaa asenteita.

5.4.1 Sukupuolen moninaisuus tuntematon myös terveydenhuollon ja opetustoimen ammattihenkilöille

Nuoret transihmiset kertovat olevansa ”kurkkua myöten täynnä” joutuessaan ”papukaijamaisesti” kertomaan terveydenhuollon ammattihenkilöille, mikä on ”trans” apua hakiessaan. On oletettavaa, että asiakkaiden kokemus terveydenhuollon ammattihenkilöistä juontaa siitä, että sukupuolen moninaisuus ei sisälly lääkäri- eikä hoitajakoulutukseen. Se ei

sisälly yleisesti myöskään ammatilliseen täydennyskoulutukseen. Ammattihenkilöillä ei ole useinkaan riittävästi tietoa sukupuolen moninaisuudesta yleensä tai transihmisyydestä eikä kykyä tunnistaa ilmiötä tai suhtautua siihen asianmukaisesti. On myös arvioitu, että terveydenhuollon ammattihenkilöiden kohdalla hämmennystä lisää ICD-10-tautiluokituksen vanhentuneet opit sukupuoli-identiteettihäiriöistä psyykkisenä sairautena ja siihen perustuva transihmistien patologisointi.

Kun potilas – erityisesti sukupuoli-identiteetin epävarmuutta tai erilaisuutta kokeva nuori – joutuu ”opettamaan” lääkärille tai muulle ammattihenkilölle perustietoja transkokemuksesta, vaihtuvat potilaan ja ammattihenkilön osat, mikä ei luo pohjaa hyvälle potilaan ja ammattihenkilön kohtaamiselle. Seurauksena voi olla transihmistien kokemus turhasta pallottelusta terveydenhuollon eri yksiköiden ja ammattihenkilöiden välillä, vaikka ammattihenkilön pyrkimyksenä olisikin löytää paras mahdollinen asiantuntija potilaan tilan tunnistamiseksi ja arvioimiseksi.

Potilaan ja ammattihenkilön välistä epäluottamusta voidaan välttää parantamalla ammattihenkilöiden osaamista ja liittämällä terveydenhuollon perus- ja täydennyskoulutusohjelmiin osioita, jotka antavat ammattihenkilöille nykyistä parempia valmiuksia tunnistaa sukupuolen moninaisuus ja olla sukupuolisensitiivisiä työssään.

Myös sosiaali- ja terveysministeriössä nähdään sukupuolen moninaisuuden tuntemisen parantamiseen tähtäävä täydennyskoulutus perustelluksi. Koulutus olisi haastattelujen mukaan hyvä suunnitella sosiaali- ja terveysministeriön, opetus- ja kulttuuriministeriön ja eri asiantuntijatahojen moniammatillisena yhteistyönä. Koulutus kohdentuisi ensi vaiheessa sosiaali-, terveyden- ja oppilashuollon ammattihenkilöille.

Haastateltavat kantoivat erityistä huolta translasten ja -nuorten asemasta ja mahdollisuuksista saada asiantuntevaa apua. Monessa koulussa on asetettu kiusaamiselle nollatoleranssi. Opettajien ja oppilashuollon henkilöstön voi kuitenkin olla vaikea tunnistaa nuoruusiän identiteettikirisien keskellä elävän nuoren kiusaamisen todellista syytä. Näin käy varsinkin silloin, jos sukupuolen moninaisuus on henkilöstölle ilmiönä vieras. Pahimmassa tapauksessa oppilaan tilan ymmärtäminen väärin on ollut häntä vahingoittavaa ja viivästyttänyt tarpeettomasti asiantuntija-avun saamista.

Sisäasiainministeriön syrjinnän seurantaryhmän toimeksi annosta tehdyn syrjintää koulutuksessa ja

vapaa-ajalla koskevassa tutkimuksessa olivat erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa. Noin 36 prosenttia kyselyyn vastanneista nuorista oli ollut jossain vaiheessa koulu-uraansa kiusaamisen kohteena seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa vuoksi. Huonoin tilanne oli sukupuolivähemmistöjen edustajilla. Kiusaajat olivat yleensä toisia oppilaita, mutta myös kouluhenkilökunnan taholta koettiin samantyyppistä kohtelua tai kiusaamisen hiljaista hyväksymistä. Vaikeimmaksi vastaajat kokivat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen lähes täydellisen huomioonottamattomuuden opetuksessa, oppimateriaaleissa ja koulukäytännöissä.³⁵

Oppilaitoksissa voidaan myös kohdata tilanteita, joissa oppilaan sukupuolenkorjausprosessi ajoittuu koulutuksen ajalle ja esimerkiksi etunimi vaihtuu kesken koulutuksen. Näitäkin tilanteita varten olisi tärkeää olla tietoa ja ohjeistusta.

Haastateltavat ovat myös korostaneet, että sukupuolen moninaisuuden tunteminen ja sitä koskevan ymmärryksen lisääminen alkaa lapsuudesta, päivähoidon leikeistä ja perusopetuksesta ja että sukupuolen moninaisuus tulisi huomioida jo varhaiskasvatus- ja perusopetussuunnitelmissa.

5.4.2 Sukupuolen moninaisuuden puuttuminen perheoikeuden säännöksistä

Tämän selvityksen piirissä ei ole ollut mahdollista selvittää tarkemmin lapsi- ja perheoikeudellisen lainsäädännön tilaa ja muutostarpeita sukupuolivähemmistöjen kannalta. On kuitenkin toivottavaa, että lapsi- ja perheoikeuden säännösten uudistamistarpeita arvioitaisiin nykyistä kattavammin myös sukupuolen moninaisuuden sekä biologisen ja sosiaalisen vanhemmuuden näkökulmista perusoikeuksien ja yhdenvertaisen kohtelun periaatteiden toteutumiseksi.

Hallituksen ehdotus uudeksi adoptiolainsäädännöksi on eduskuntakäsittelyssä. Lakiehdotuksen tavoitteena on lapsen edun parantaminen ja mm. adoptioon liittyvien menettelytapojen uudistaminen. Ehdotus ei sisällä muutoksia esimerkiksi rekisteröidystä parisuhteesta elävien adoptio-oikeuksiin. Oikeusministeriössä on laadittu myös arviointimuistio isyyslain uudistustarpeista. Seta ja Trasek ovat esittäneet isyyslain korvaamista uudella vanhemmuuslailla.³⁶

Haastateltavat ovat kiinnittäneet huomiota myös siihen, että translaissa on säädetty sukupuolen vah-

vistamisen edellytykseksi naimattomuusvaatimus tai aviopuolison tai parisuhdekumppanin suostumus, jonka perusteella avioliitto voidaan muuttaa rekisteröidyksi parisuhteeksi tai päinvastoin.

Naimattomuusvaatimuksen sukupuolen vahvistamisen yksinomaisena edellytyksenä ei voitane katsoa täyttävän perhe-elämän suojaa koskevien perusoikeuksien vaatimuksia.

Korkein hallinto-oikeus on ratkaisussaan KHO 2009:15 katsonut, että transsukupuolisella miehestä naiseksi sukupuolensa korjanneella henkilöllä ei ollut oikeutta saada sukupuolta vahvistetuksi väestötietojärjestelmään, kun hänen puolisonsa ei ollut antanut tähän suostumusta. Puoliso ei halunnut avioliiton muuttuvan rekisteröidyksi parisuhteeksi. Translain säännökset katsottiin tältä osin Suomen perustuslain ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaisiksi. Asiasta on valitettu Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen.

Euroopan neuvostonihmisoikeusvaltuutettu on suosittelut (selvityksen liite 3), että jäsenvaltioiden viranomaiset poistaisivat lainsäädännöstään vaatimuksen, jonka mukaan henkilö ei saa olla naimisissa tai naimisissa olevan henkilön on erottava edellytyksenä transsukupuolisen henkilön omaksi kokeman sukupuolen tunnustamiselle.

Avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa eläviin kohdalla translain säännöksiä ja puolison sukupuolen korjaamisen vaikutuksia joudutaan arvioimaan parisuhteen kummankin osapuolen kannalta: kummallakin puolisoilla on yhtäläinen oikeus yksityis- ja perhe-elämän suojaan. Jos tarkastelukulmaksi otetaan sopimusvapaus, kyse on kahden tasavertaisen henkilön välisestä sopimuksesta ja sen voimassa ollessa tapahtuvien muutosten vaikutusten arvioinnista kummankin kannalta.

Sukupuolivähemmistöjä edustavat järjestöt ovat tuoneet eri yhteyksissä esille kaikille pareille yhteisen, tasa-arvoisen avioliittolainsäädännön (ns. sukupuolineutraalin avioliittolainsäädännön) säätämisen tarpeen osana yhdenvertaisuuden toteutumista. Tällöin, jos puoliset haluaisivat jatkaa liittoaan, heidän ei tarvitsisi enää muuttaa parisuhdettaan avioliitosta rekisteröidyksi parisuhteeksi tai päinvastoin rekisteröidystä parisuhteesta avioliitoksi. Tasa-arvoinen avioliittolainsäädäntö voisi muutenkin edistää myös transihmistien parisuhteiden tasavertaisuutta, kun kaikilla parisuhteilla olisi samanlaiset oikeusvaikutukset osapuolten sukupuolista riippumatta.

³⁵Huotari, Törmä ja Tuokkola: Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla: Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa (Sisäasiainministeriön julkaisu 11/2011)

³⁶Adoptiolainsäädännön uudistaminen, OM:n mietintöjä ja lausuntoja 84/2010 ja 34/2011 ja hallituksen esitys 47/2011; Arviomuistio isyyslain uudistamistarpeista, OM:n selvityksiä ja ohjeita 37/2011; Setan lausunto isyyslain arviomuistosta 7.10.2011 ja Trasekin lausunto 23.9.2011.

5.4.3 Liikunta- ja kulttuuritoiminnassa sukupuolen moninaisuus harvoin huomioitu

Sukupuolivähemmistöjen etujärjestöt ovat tuoneet esille sen, että liikunta-, urheilu-, kulttuuri- ja harrastustoiminnassa ei ole otettu huomioon transihmisten tarpeita.

Transihmisillä voi olla tarve esimerkiksi asianmukaiseen intymiteettisuojaan peseytymis-, pukeutumis- ja saniteettitiloissa. Intymiteettisuojaan puuttuminen on ongelmallista transsukupuolisille henkilöille erityisesti sukupuolenkorjausprosessin aikana ja pysyvästi heille, jotka päätyvät vain juridisen tai sosiaalisen sukupuolen korjaamiseen. Myös tasa-arvovaltuutettu on vuonna 2008 antamassaan lausunnossa kiinnittänyt liikuntapalvelujen järjestäjien huomiota tähän kysymykseen.

Transvestiitit kertovat ratkaisseensa saniteettitilakysymyksen teattereissa, konserteissa ja ravintoloissa ym. käyttämällä naistenhuoneita. Naistenhuoneissa heihin suhtaudutaan asiallisesti ja hyväksyvästi, kun taas riski miestenhuoneiden käyttämisessä nähdään liian suureksi. Transvestiitit pyrkivätkin välttämään tilanteita, joissa voidaan odottaa negatiivisia tai uhkaavia reaktioita tai konflikteja.

Järjestöjen esiin tuoma arkipäivän ongelma osoittaa sen, että sukupuolivähemmistöjen ja muiden ryhmien erityistarpeet jäävät huomioon ottamatta, jos tilojen suunnittelussa ei määritetä oteta huomioon eri käyttäjäryhmien perustelluja tarpeita. Kysymys on asianmukaisen intymiteettisuojaan järjestämisestä mutta myös erityisryhmien turvallisuudesta ja koskemattomuudesta huolehtimisesta.

5.5 Väestötietojärjestelmän sukupuolisidonnaisuus transihmisen arkipäivässä

5.5.1 Sukupuolisidonnainen henkilötunnus

Kuten eräs haastatettava totesi, transihmisten kannalta on hyvä, että suomenkielessä ei erotella sukupuolia kielellisesti (esimerkiksi hän-sana viittaa naisiin, miehiin ja transihmisiin). Sukupuolisidonnainen henkilötunnus sen sijaan vaikeuttaa ajoittain transihmisten arkielämää, jos henkilön ulkoinen olemus ei ole yhteensopiva hänen henkilötietojensa kanssa. Tästä syystä sukupuolisidonnaisen henkilötunnuksen tarve onkin kyseenalaistettu ja esitetty harkittavaksi

sen käyttämisen ja näyttämisen tarpeellisuutta eri tilanteissa.

Transihminen voi joutua hankaluuksiin esimerkiksi matkalipun tietojen ja ulkoisen olemuksensa vastamattomuuden takia. On myös perusteetonta pyytää lähes 40-vuotiasta transihmistä esittämään henkilötodistuksensa esimerkiksi alkoholia ostettaessa, jos todellisena syynä on vain se, että henkilön ulkoinen olemus ei vastaa yleistä mies-nais -käsitystä.

Poliisi, pankit ja kaupat ym. saavat haastateltavilta pääsääntöisesti myönteistä palautetta, eikä henkilöllisyyttä koskevien dokumenttien vastaanottoa henkilön ulkoisen olemuksen kanssa tuota yleensä ongelmia henkilön identifioinnissa, joitain yksittäistapauksia lukuun ottamatta.³⁷ Haastateltavien näkemysten mukaan poliisien asenne transihmisiä kohtaan on jossain määrin vähättelevä, mutta ei syrjivä tai muuten epäasiallinen. Poliisin käytökseen voi vaikuttaa myös poliisin itsensä kokemus epävarmuus tilanteessa, jossa hän kohtaa transihmisen. Transihmisillä on myönteisiä kokemuksia myös esimerkiksi rajanylityksistä sukupuoli-identiteettiään tai sukupuolen ilmaisuaan vastaavassa olemuksessa, joskin yleisesti kiristyneet rajanylitysmuodollisuudet vaikuttavat myös transihmisten kohteluun.

Väestörekisterikeskus on ilmoittanut, ettei sillä tällä hetkellä ole hanketta ns. sukupuolineutraalista henkilötunnuksesta. Kyseessä olisi suuria taloudellisia ja henkilöstöresursseja vaativa muutos. Suomea vastaava järjestelmä on käytössä esimerkiksi kaikissa muissa Pohjoismaissa. Tästä syystä vähemmistöjen asemasta on pyritty huolehtimaan muulla tavalla, kuten 1.3.2010 voimaan tulleella väestötietolain 13 §:n ja 40 §:n muutoksilla arkaluontoisten tietojen leviämisen estämisestä. Esimerkiksi sähköisestä asiointitunnuksesta ei ilmene näitä tietoja ja tunnus on sukupuolineutraali.³⁸

5.5.2 Maistraattien käytännöt transsukupuolisen etunimen muuttamisessa ja sukupuolen vahvistamisessa

Sukupuolen korjausprosessiin osallistuvat muuttavat etunimensä viimeistään siinä vaiheessa, kun ulkoinen olemus ei vastaa alkuperäistä nimeä. Eri maistraattien nimenmuutuskäytännöt vaihtelevat ja henkilöt voivat asuinpaikastaan riippuen kohdata

jossain määrin eriarvoista kohtelua nimenmuutoksen sujuvuudessa, vaadittavissa dokumenteissa ja muutoksesta perittävissä maksuissa. Kiitosta selkeästä ja yhdenmukaisesta käytännöstä saa esimerkiksi Helsingin maistraatti.

Helsingin maistraatti muuttaa ilmoituksesta transsukupuolisen etunimen, kun transsukupuolisuusdiagnoosi on tehty ja henkilö liittyy ilmoitukseensa psykiatrin lausunnon, jossa suositellaan etunimen muuttamista. Lausunto on käytännössä aina Helsingin seudun yliopistollisen keskussairaalaan (HYKS) sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikan tai Tampereen yliopistollisen sairaalaan (TaYS) transpoliklinikan antama. Kuitenkin myös muun psykiatrin antama vastaava lausunto katsottaisiin maistraatissa riittäväksi.

Maistraatti ei pyydä transsukupuolisten nimenmuutoksissa lausuntoa nimilautakunnalta eikä peri nimenmuutoksista maksua. Maistraatti on myös lähtenyt siitä, että vaikka henkilö olisi jossain elämänsä vaiheessa muuttanut etunimensä jo aiemmin, katsotaan transsukupuolisuusdiagnoosiin perustuva nimenmuutos nimilaisa tarkoitukseksi ns. ensimmäiseksi nimenmuutokseksi, joka tapahtuu ilmoitusmenettelyllä.³⁹

Transsukupuolisen sukupuolen vahvistamisesta ja uuden henkilötunnuksen hakemista varten maistraatilla on valmiit lomakkeet, joihin sisältyy myös aviopuolison tai parisuhdekumppanin kirjallinen suostumus. Hakemukseen tulee liittää translaissa säädetyt selvitykset.⁴⁰ Sukupuolen vahvistaminen ja henkilötunnuksen muuttaminen eivät ole Helsingin maistraatissa maksullisia.

Asiantuntijahaastattelujen perusteella näyttää siltä, että suuremmat maistraatit, joissa transsukupuolisten nimenmuutos- ja sukupuolen vahvistamisasioita on enemmän, ovat luoneet sujuvia asiakirja- ja maksukäytäntöjä eivätkä esimerkiksi pyydä transsukupuolisen nimenmuutoksen yhteydessä aikaa ja kustannuksia lisäävää nimilautakunnan lausuntoa.

Transsukupuolisten yhdenvertaisen kohtelun takaamiseksi on toivottavaa, että maistraatit laatisivat yhteiset menettelyohjeet ja tukeutuisivat mm. suurten maistraattien hyväksi koettuihin ja vakiintuneisiin käytäntöihin.

Sukupuolivähemmistöjen edustajat ovat kritisoi-

neet nimilakia ja sen tulkintaa siitä, että täysi-ikäisiltä transihmisiltä edellytetään lääkärinlausuntoa etunimensä muuttamiseksi. Esimerkiksi Ruotsissa täysi-ikäiset ihmiset saavat päättää etunimestään ilman diagnoosia ja lääkärinlausuntoa.

5.5.3 Tutkinto- ja työtodistusten päivittäminen muuttuneita henkilötietoja vastaaviksi

Sukupuolen vahvistamisesta seuraa automaattisesti tarve uusilla viralliset henkilöasiakirjat kuten henkilötodistus, ajokortti, passi ja KELA-kortti uusien henkilötietojen mukaisiksi. Sukupuolenkorjauksen läpikäyneille on myös tärkeää saada tutkinto-, täydennyskoulutus- ja työtodistukset vastaamaan vahvistettua sukupuolta, koska transsukupuolisuuden paljastumisella vanhojen todistusten välityksellä voi olla haitallisia seurauksia mm. rekrytoinnin yhteydessä tai se voi altistaa henkilöt syrjinnälle tai muulle epäasialliselle kohtelulle.

Opetusministeriö on suosituksessaan 12.2.1997 katsonut, että ylioppilastutkinto- ja päästötodistukset voidaan pyydettyä antaa uusilla henkilötiedoilla, kun henkilön nimi ja henkilötunnus ovat muuttuneet. Ministeriö on tietosuoja- ja valtuutetun kantaan viitaten myös todennut, että muuttuneet henkilötiedot voidaan tallentaa tutkintorekisteriin.

Tasa-arvovaltuutettu on tiedotteessaan 15.6.2010 kertonut tästä mahdollisuudesta sekä suositellut yhdessä työsuojeluviranomaisten kanssa, että myös työnantajat antaisivat sukupuolensa korjanneille uudet työtodistukset uusilla henkilötiedoilla.

Myös työministeriö on tietoinen työtodistuksia koskeneesta keskustelusta, mutta varsinaisia lainmuutostarpeita ei ole noussut esille. Työsopimuslain 6 luvun 7 §:ssä on säännös työnantajan velvollisuudesta antaa työtodistus mm. kadonneen työtodistuksen tilalle. Mitään estettä uusilla henkilötiedoilla korjatun ja muuten samansisältöisen uuden työtodistuksen antamiselle ei ole.

Haastattelujen perusteella sukupuolen korjanneilla on kuitenkin ollut ongelmia erityisesti päivitettyjen työtodistusten saamisessa, eivätkä kaikki työnantajat edes vastaa pyyntöihin. Näyttää siltä, että myös kukaan ministeriön kirje ei ole oppilaitosten tiedossa eikä tasa-arvovaltuutetun ja työsuojeluviranomaisten suositus ole tavoittanut työnantajia.

³⁷Esimerkiksi erään haastateltavan mukaan pienellä paikkakunnalla poliisi kieltäytyi toistamiseen epäasiallisesti uskomasta transvestiitin ajokortin tietoja.

³⁸Lehtitietojen mukaan Australiassa on otettu käyttöön passi, jossa on nais- ja miessukupuolen lisäksi kolmas kategoria. Haastateltavat eivät suhtautuneet em. passitietoon varauksettoman myönteisesti. Koska esim. ulkomaalaiselle annetaan suomalainen henkilötunnus henkilön kotimaan passimerkintöjen mukaisesti, joutunee Suomi jossain vaiheessa ratkaisemaan, miten Australian kolmas kategoria huomioidaan suomalaisessa tunnusjärjestelmässä.

³⁹Helsingin maistraatissa transsukupuolisten kohdalla omaksuttu vakiintunut maksukäytäntömenettely näyttäisi perustuvan nimilain yhdenvertaisuutta painottavaan tulkintaan. Henkilöllä edellytetään olevan sukupuoltaan vastaava nimi ja sukupuolenkorjauksen läpikäyneen kohdalla kyse on ”nimen korjaamisesta” muuttunutta olosuhdetta vastaavaksi. Nimen ilmoittaminen ensimmäisen kerran eli yleensä lapsen syntymän yhteydessä ei myöskään ole maksullinen. Menettely turvaa transsukupuolisten yhdenvertaisen kohtelun riippumatta siitä, muutetaanko etunimi virallisesti transdiagnoosin jälkeen sukupuolenkorjausprosessiin jossakin vaiheessa vai poikkeuksellisesti vasta prosessin päättyessä samassa yhteydessä henkilötunnuksen tunnusosan korjaamisen kanssa.

⁴⁰Maistraatilla on tiedossa vain yksi sukupuolen vahvistamisesta koskeva KHO:n ratkaisu 2009:15. Tapauksessa transsukupuolisen sukupuolta ei vahvistettu, koska hakijan aviopuoliso oli kieltäytynyt antamasta laissa vaadittua suostumusta avioliiton muuttamiseen rekisteröidyksi parisuhteeksi.

Päivitettyjen todistusten pyytäjien on hyvä viitata pyynnössään tasa-arvovaltuutetun 15.6.2010 antamaan tiedotteeseen. Toivottavaa myös on, että työmarkkinakeskusjärjestöt informoisivat tasa-arvovaltuutetun tiedotteesta sopivassa yhteydessä jäsenliittojaan ja nämä edelleen työnantajajäseniään ja jäsenjärjestöjään tai luottamusmiehiä.

5.6 Puolustusvoimien menettelytavat

Erään transnuoren kertomuksen mukaan puolustusvoimien henkilökuntaan kuuluva oli tuonut kutsuntatilanteessa kovaäänisesti julki tiedossaan olleen, kutsuntoihin osallistuvan henkilön transsukupuolisuuden. Näin toimiessaan hän toi ilman lupaa julki toista koskevan, hyvin henkilökohtaisen asian. Vaikka kerrottu tilanne olisikin yksittäinen esimerkki, tieto siitä leviää ja jää elämään. Haastateltavat järjestöt viestittivätkin, että on epäselvää, missä määrin sukupuolivähemmistöön kuuluvilla nuorilla on todelliset mahdollisuudet ja uskallus käydä armeija. Tästä syystä sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ja erityisesti transsukupuoliset hakeutuvat usein siviilipalvelukseen omasta tahdostaan ja vakaumuksestaan riippumatta. Myös siviilipalvelukseen pääsyssä on voinut olla ongelmia.

Puolustusvoimilla on varsin selkeät menettelyohjeet sukupuolenkorjausta suunnittelevan ja sukupuolensa vahvistaneen henkilön oikeuksista ja velvollisuuksista kutsuntoihin osallistumisessa sekä varusmies- ja reserviläispalveluissa.⁴¹ Käytännön vaikeuksia aiheutuu mm. siitä, että kutsuntoihin osallistumisvelvollisuus koskee kaikkia kyseisenä vuonna 18 vuotta täyttäneitä, ja sukupuolen juridinen vahvistaminen voi tapahtua vasta täysi-ikäisenä.

Sukupuolenkorjaus on lisäksi aikaa vievä prosessi. Puolustusvoimat ottavat viran puolesta huomioon henkilön sukupuolen vahvistamisen väestökisteritietojen perusteella, minkä jälkeen henkilön sukupuolena pidetään vahvistettua sukupuolta. Sukupuolen korjaamista koskevat tiedot ovat vain rajattujen sotilasviranomaisten nähtävissä. Epäselvyyksien välttämiseksi sukupuolenkorjausta suunnittelevan tai korjausprosessia läpikäyvän on syytä ennen kutsuntoja olla yhteydessä puolustusviranomaisiin ja tiedustella lainmukaisia menettelyjä tilanteessa. Mikäli henkilöllä on ICD-10-tautiluokituksen F 64 diagnoosi

(sukupuoli-identiteettihäiriö), henkilö voi hakea vapautusta asevelvollisuuden suorittamisesta. Tähän mahdollisuuteen tukeutuminen ei ole kuitenkaan välttämättä varusmiespalveluun haluavan nuoren eikä puolustusvoimien etu.

Puolustusvoimat korostavat myös, että asevelvollisuuslakiin sisältyvän syrjintäkiellon mukaan kiellettyjä syrjintäperusteita ovat mm. sukupuoli, seksuaalinen suuntautuminen ja muu henkilöön liittyvä syy ja että puolustusvoimissa omaksutut menettelyt takaavat sukupuolensa vahvistaneelle huomaamattoman ja tietosuojan kannalta turvallisen tavan hoitaa itseään koskevia asioita.

Käytännössä puolustusvoimat ovat varsin harvoin kohdanneet sukupuolenkorjausprosessiin osallistuvan, koska sukupuolen vahvistaneiden ikä on väestökisteritietojen mukaan ollut pääsääntöisesti noin 30 vuotta eli ikänsä puolesta he ovat varusmiespalvelun jo suorittaneet. Kun otetaan huomioon se, että nuoret yleensä pyrkivät salaamaan transihmisyytensä ja että alle 18-vuotiaiden sukupuoli-identiteetin tutkimukset ja hoito on aloitettu Suomessa vasta viime vuosina, tulevat transihmiset ja puolustusvoimien henkilöstö vastaisuudessa kohtaamaan toisensa tässä ”välivaiheen tilassa”, mikä voi synnyttää myös ristiriitatilanteita.

Sukupuolen moninaisuuden tuntemus on yleensä varsin vähäistä, joten ennakkoluulojen ja kielteisten asenteiden olemassaolo ei ole poissuljettua. Epäselvyyksiä ja ennakkoluuloja voisi puolin ja toisin vähentää se, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvien saatavilla olisi kutsuntojen, asevelvollisuuden suorittamisen ja reservin palvelun osalta puolustusvoimien menettelyohjeet, joissa olisi kerrottu mm. transihmisten erityiskysymyksistä ja puolustusvoimien mahdollisuuksista huomioida transihmisten tilanne.

5.7 Terveystuonon palvelujärjestelmä ja hoito-käytännöt

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten tarvitsemien hoitojen saatavuus julkiselta sektorilta on tärkeää turvata kaikkina ikäkausina. Hoidoista ja niihin pääsystä sekä Kelan korvauskäytännöistä olisi saatava selkeät ohjeet niin transsukupuolisten kuin muiden sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden osalta.

5.7.1 Tavoitteena kaksiportainen hoitojärjestelmä

Sukupuoli-identiteetin tutkimukset ja hoidot on järjestetty lakisääteisesti sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä ym. annetun asetuksen mukaan (ns. transasetus). Hoitojen lakisääteisyys on poikkeuksellinen ja potilaan asemaa erityisesti turvaava menettely Suomessa. Sukupuoli-identiteettiristiriita on harvinainen ilmiö tai tila, jonka tutkimus ja hoito edellyttävät erityisosaamista. Tämän vuoksi sukupuoli-identiteetin tutkimukset ja hoidot on keskitetty kahden yliopistosairaalan erityispoliklinikoille (Helsingin yliopistollinen keskussairaala HYKS ja Tampereen yliopistollinen sairaala TaYS).

Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksen mukaan sukupuoli-identiteetin tutkimus ja hoito toteutuu pääasiassa kaksiportaisena siten, että potilas lähetetään perusterveydenhuollosta (esim. terveyskeskuksen tai työterveydenhuollon lääkäri tai yksityislääkäri) suoraan em. Helsingin tai Tampereen erityisyksikköön. Osassa tapauksia hoito toteutuu kolmiportaisena, jolloin potilas lähetetään perusterveydenhuollosta alueen erikoissairaanhoidon yleissairaalapsykiatrian yksikköön ja sieltä edelleen Helsingin tai Tampereen erityisyksikköön. Terveyskeskuksen lääkäri voi lähettää potilaan myös oman alueensa perusterveydenhuollon mielenterveysyksikköön, josta potilas lähetetään Helsingin tai Tampereen erityisyksikköön.

Yliopistosairaaloiden erityispoliklinikat saavat poikkeuksetta kiitosta asiantuntijuudestaan ja hoidon laadusta. Kiitosta saavat myös Helsingin ja Tampereen erityisyksiköille viimeaikoina suunnatut voimavarojen lisäykset. Pitkien etäisyyksien ja hoidettavien määrän kasvun vuoksi olisi hyvä saada oma erityisyksikkö myös Pohjois- tai Itä-Suomeen. Sosiaali- ja terveysministeriön tämän hetkisen tiedon mukaan lakisääteiset kiireettömään hoitoon pääsyn määräajat (ns. hoitotakuu) toteutuvat transtutkimusten erityisyksiköissä.⁴²

Potilaat kokevat osittain kolmiportaisesti toteutuvan hoidon turhana juoksuttamisena tai pallotteluna ja katsovat, että menettely on transasetuksen vastainen. Transasetuksen sanamuodon mukaan ”kun henkilö hakeutuu hoitoon transseksuaalisuuden (transsukupuolisuuden) takia tai hänen sukupuoli-identiteettinsä muutoin vaatii selvitystä, hänet tulee ohjata jatkotutkimuksiin toiseen edellä maini-

tuista sairaaloista (HYKS tai TaYS)”.

Viranomaisten mukaan terveydenhuollolle tavanomaista kolmiportaistakaan järjestelmää ei voida pitää lain vastaisena. Potilaan tila ei ole aina selvä hänelle itselleen eikä myöskään perusterveydenhuollon lääkäri välttämättä tunnista transsukupuolisuuden mahdollisuutta mm. sen harvinaisuuden takia. Asianmukaiseen hoidon porrastukseen kuuluu silloin potilaan lähettäminen alueen erikoissairaanhoidon tarkempiin tutkimuksiin ja taudin tai tilan määrittämiseen. Perusterveydenhuollossa on kuitenkin syytä kiinnittää huomiota potilaan kuuntelemiseen ja lähettää hänet suoraan em. erityisyksiköihin, ellei ole perusteltua aiheita epäillä potilaalla muuta sairautta, joka edellyttää potilaan tarkempaa tutkimista alueen erikoissairaanhoidossa.

Potilaat myös katsovat, että joihinkin hoitoihin pääsyssä on pitkät jonotusajat eikä hoitotakuu ainakaan kaikilta osin heidän kohdallaan toteudu. Varsinkin sukupuolenkorjaus on monivaiheinen ja pitkä prosessi, johon sisältyy useita eri tutkimus- ja hoitovaiheita. Hoitotakuun toteutumista ei ole transihmisten osalta erikseen selvitetty. Saattaa olla, ettei hoitotakuun toteutuminen eroa muuhun väestöön verrattuna, vaan odotusaikojaa määrittää viimekädessä eri hoitojen kulloinkin kysyntä ja yksilötasolla hoidon kiireellisyysaste. Selvää on, että terveydenhuollon voimavarat eivät ole kaikilta osin riittäviä.

Transihmisten hoidosta ei ole käypähoitosuosituksia⁴³ eikä erillisiä oppaita ammattihenkilöille tai asiakkaille. Sosiaali- ja terveysministeriön mukaan käypähoitosuositukset koskevat yleisimpiä sairauksia ja ovat tarkoitettu lähinnä paikallistasolle mm. terveyskeskusten käyttöön. Koska transpotilaat pääsääntöisesti tutkitaan ja hoidetaan yliopistosairaaloiden erityisyksiköiden moniammatillisissa työryhmissä tai yksiköiden läheteiden ja ohjeiden mukaan terveydenhuollon muissa yksiköissä (esim. osahoitojen toteuttaminen), ei käypähoitosuosituksien laatimista pidetä perusteltuna. Ministeriössä korostetaan, että on tärkeää, että terveydenhuollon paikallistaso osaa tunnistaa potilaan sukupuoli-identiteettiin liittyvän tutkimuksen- ja hoidontarpeen ja lähettää hänet suoraan oikeaan paikkaan, yleensä yliopistosairaalan erityisyksikköön.

⁴¹Pääesikunnan oikeudellisen osaston lausunto 3811/50 9.4.2009

⁴²Ks. esim. Yhteneväiset kiireettömään hoidon perusteet 2010, STM:n selvityksiä 2010:31 ja www.stm.fi: Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut/asiakkaan ja potilaan oikeudet /hoitoon pääsy.

⁴³Suomen Lääkäriseuran Duodecim on kansallisia, näyttöön perustuvia käypähoito- ja hoitosuosituksia tekevä yksikkö. Hoitosuositukset tehdään terveydenhuollon päätöksenteon tueksi ja potilaan parhaaksi. Sivuilta www.kaypahoito.fi löytyy myös hoitosuosituksien ns. potilasversio. Suomessa on vajaat 100 käypähoitosuositusta.

5.7.2 Yleisenä huolena nuorten ja vanhusten hoidot

Kaikki haastatellut sukupuolivähemmistöjen järjestöt kantoivat huolta nuorten (ks. myös edellä kohta 5.3.2) ja vanhusten hoidoista. Esimerkkejä näiden ryhmien epäasiallisesta kohtelusta on paljon. On syytä kysyä, johtuuko tämä ammattihenkilöiden osaamisvajeeesta, asenteista vai sosiaali- ja terveydenhuollon resurssien riittämättömydestä.

Haastateltavien mukaan esimerkiksi transvestiittimiehen kaappi oli lukittu vanhustenhoitoyksikössä, jotta hän ei pääsisi pukeutumaan mekkoon. Sitkeä vanhus ei antanut periksi, vaan teki uudet vaatteet ikkunaverhoista. Toisessa tapauksessa transvanhukseen hormonihoidon tai terapian jatkumista ei ollut pidetty vanhainkodissa tarpeellisenä hoitona.

Erästä nuorta oli kielletty käyttämästä oman identiteettinsä mukaisia saniteettitiloja nuorisopsykiatrian suljetulla osastolla. Myös psykiatrisesta yksiköstä kotiuttaminen edellytti sitoutumista pukeutua syntymässä määrätyn sukupuolen mukaisesti. Haastateltavien mukaan myös neuvolat ohjaavat sukupuolen moninaisuuden ilmaiseen lapsen vanhempia kasvattamaan lapsensa syntymässä määrättyyn sukupuoleen.

Huomattavaa henkistä väkivaltaa kotonaan transihmisyytensä takia kohdannut nuori hakeutui turvataloon, mutta häntä ei hyväksytty sinne sillä perusteella, että hän voi olla kotonaan pukeutumatta vastakkaisen sukupuolen mukaisesti. Transtukipisteen mukaan erityisesti vanhempien asenne translapsiaan kohtaan on kuitenkin viime vuosina muuttunut huomattavasti, ja tänä päivänä suuri osa vanhemmista tukee lastaan.

Vaikka sukupuolen moninaisuuden tunnistamisessa esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollossa on ongelmia ja yli-, ali- ja väärin hoitamisia tai ylikontrolloivaa hoitoa esiintyy, ovat haastateltavien mukaan mm. lääkärinkunnan asenteet muuttumassa sukupuolivariaatiot hyväksyvään suuntaan.

Monet näkevät transihmisten terveydenhuollossa kohtaamien ongelmien osasyiksi sen, että transihmisyyden on luokiteltu mielenterveyshäiriöksi vanhentuneessa ICD-10-tautiluokituksessa. Useat tahot ovat kiinnittäneet huomiota ainakin Suomessa noudatettavan tautiluokituksen pikaiseen uudistamistarpeeseen tältä osin WHO:n sallimien kansallisten toimintatavojen puitteissa.

⁴⁴ETENE pohti mm. steriliteettikysymystä, joka ei ollut noussut erillisenä kysymyksenä esille lausunnon yhteydessä. Steriliteetin osalta huomion kiinnittyminen mm. siihen, missä määrin nuori ahdinkotilanteessaan pystyy ottamaan huomioon lapsettomuuden vaikutukset myöhempiin elämäntilanteisiinsa.

5.7.3 Nuorten sukupuoli-identiteettitutkimukset ja hoitokäytännöt

Yleisenä käsityksenä on ollut, että sukupuoli-identiteettitutkimuksiin voi hakeutua vasta täysi-ikäisenä. Tätä on pidetty hoidon tarpeessa olevien nuorten kannalta kohtuuttomana sekä terveystalouden yhdenvertaista saantia ja lapsen oikeuksia loukkaavana. Nuoret ovat myös yleisesti katsoneet, että he eivät saa muutoinkaan ymmärrystä asialleen mm. terveydenhuollon ammattilaisilta.

Sekä Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan neuvottelukunta ETENE että sosiaali- ja terveysministeriö katsovat, että lainsäädäntö mahdollistaa sukupuolen lääketieteelliset tutkimukset ja korjaushoidot iästä riippumatta ja että nuori voi hakeutua alaikäisenä sukupuoli-identiteettitutkimuksiin ja hoitoihin. Myös sukupuolen korjaushoidot ja poikkeuksellisesti myös steriliteetti⁴⁴ ovat mahdollisia. Palautumattomiin toimenpiteisiin ei ministeriön mukaan kuitenkaan ryhdytä ennen aikuisidentiteetin saavuttamista.

STM ja ETENE kummatkin korostavat, että sukupuoli-identiteetin tutkimus ja hoito edellyttävät erityistietämystä ja että nuori tulee tarvittaessa tai pyynnöstään lähettää HYKS:n tai TaYS:n erityisyksiköiden tutkimuksiin. Erityisesti nuorten kohdalla on tärkeää riittävän pitkä tosielämän vaihe (eläminen omaksi koetun sukupuolen mukaisessa roolissa) ja erityisyksikön moniammatillisen työryhmän tuki.

5.7.4 Transgenderien hoidonsaanti

Kaikki haastateltavat sukupuolivähemmistöjen järjestöt ovat kiinnittäneet yleistä huomiota muiden kuin selkeästi transsukupuolisten hoidon saannin sattumanvaraisuuteen. Erityisesti kyse on transgenderien tarvitsemista hoidoista. Haastateltavat ovat katsoneet, että transgendereillä pitäisi olla mahdollisuus saada transsukupuolisten tavoin lääketieteellisiä hoitoja HYKS:n ja TaYS:n erityisyksiköiltä. ICD-10-tautiluokituksen mukainen diagnoosi olisi lähinnä F64.8 (muu määritelty sukupuoli-identiteetin häiriö). Käytännössä osa transgendereistä ei saa julkiselta terveydenhuollolta mitään hoitoja ja osa saa joitakin hoitoja, esimerkiksi hormonihoidoja ja ääniterapiaa. Ongelmat hoidon saatavuudessa ovat johtaneet siihen, että lääketieteellisiä hoitoja tarvitsevat transgenderit hankkivat transsukupuolisuusdiagnoosin (F64.0 transsukupuolisuus), joka ainakin on trans-

asetuksen piirissä. Osa päätyy hankkimaan nykytilanteessa hormoneita epävirallisia teitä, esimerkiksi internetistä, mikä voi vaarantaa heidän terveytensä.

Yhdeksi syyksi transgenderien hoidon saatavuusongelmiin on mainittu transasetuksen suppea tulkinta, jonka mukaan kyse on transsukupuolisuuden diagnosoinnista ja asetuksella järjestettyjen hoitojen piiriin kuuluisivat vain henkilöt, joiden kohdalla on päädytty transsukupuolisuusdiagnoosiin (F64.0). Tämä suppea tulkinta juontanee translain säätämisen pääasiallisesta tarkoituksesta. Lailla haluttiin säätää sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä mahdollisine sukupuolenkorjauksineen. Toisena syynä voi olla se, ettei transgenderiä tunnusteta perusterveydenhuollossa. Transgenderien ohella väliinpuotoajaryhmiksi on mainittu myös ne, joille ei erityisyksikön tutkimusten perusteella aseteta transdiagnoosia, mutta joista osa kuitenkin katsoo tarvitsevansa esimerkiksi osittaista sukupuolenkorjausta. Korjaukseen liittyvien hoitojen saanti julkiselta sektorilta on näissä tilanteissa osoittautunut vaikeaksi tai hoitoja ei ole saatavissa lainkaan. Transvestiittien mahdollisesti tarvitsemat hoidot (esim. epilointi) ovat käytännössä yksityisen sektorin palvelujen varassa.

Asetuksessa käytetyt sanamuodot vaihtelevat siinä määrin, ettei niistä ole saatavissa yksiselitteistä tulkintaa. Ei ole estettä tulkita esim. transgenderit transasetuksessa tarkoitettujen tutkimusten ja hoitojen piiriin kuuluviksi siinä laajuudessa kuin hoidot lääketieteellisesti arvioiden ovat perusteltuja. Samalla heille varmistuisi asiantuntevan moniammatillisen työryhmän tuki ja asiantuntijuus. Potilaan hoito toteutetaan potilaslain säännökset huomioiden aina yhteisymmärryksessä potilaan kanssa. Sitä vastoin lääketieteellisistä tutkimuksista päättäminen, diagnosointi sekä hoidon tarpeen arviointi ovat terveydenhuollon ammattihenkilölain mukaan lääkärille kuuluvia tehtäviä, vaikka potilas näkisi tilanteensa eri lailla.

Terveydenhuollon saatavuutta koskevan tilanteen selkeyttämiseksi on toivottavaa, että sosiaali- ja terveysministeriö tekisi linjaratkaisun transihmisten hoito-oikeuksista:

- Ketkä ovat oikeutettuja ohjautumaan, so. saamaan lähetteen HYKS:n ja TaYS:n erityispoliklinikkojen tarjoamien palvelujen piiriin? Millä perusteilla?

- Keillä on erityispoliklinikan tekemän diagnoosivaiheen jälkeen, asetetusta diagnoosista riippuen, oikeus jatkaa hoitoa moniammatillisen työryhmän tukemana ja saada mahdollisia korjaus- ym. hoitoja?

- Mitkä ovat ulkopuolelle jäävien mahdollisuudet saada tarvitsemiaan asiantuntevia palveluja ottaen

huomioon mm. ainakin toistaiseksi terveydenhuollon ammattihenkilöiden suhteellisen vähäisen sukupuolen moninaisuuden tuntemuksen?

Erityisen tärkeää selkeiden linjausten teko on nuorten transihmisten kannalta, jotta tavoite heidän ohjaamisestaan mahdollisimman nopeasti erityispätevyuden omaavien ammattihenkilöiden tutkimuksiin toteutuu myös käytännössä. Voisi olla paikallaan nimetä kuhunkin sairaanhoitopiiriin sukupuolen moninaisuuteen perehtynyt vastuuhenkilö, joka vastaisi mm. sukupuolen moninaisuutta ja sukupuolisensitiivisyyttä koskevan tiedon ja täydennyskoulutuksen koordinoinnista ja järjestämisestä alueen perusterveydenhuollossa ja oppilaitoksille. Myös asiakasoppaan laatiminen olisi perusteltua, ja opas olisi myös oppilaitosten käytettävissä. Samoin haastattelussa ehdotettu alueellisten vertaistukihenkilöjärjestelmien rakentaminen olisi oivallinen tapa auttaa nuoria.

5.7.5 Intersukupuolisten lasten hoitokäytännöt

Haastatellut sukupuolivähemmistöjen järjestöt ovat nostaneet korostetusti esille intersukupuolisten lasten hoitokäytännöt Suomessa. Lääketieteessä intersukupuolisuudella tarkoitetaan epäselvää sukupuolta, jonka lääkiryhmä joutuu lapsen syntymän jälkeen määrittelemään. Saatujen selvitysten mukaan kymmenestä intersukupuolisena syntyneestä lapsesta yhdeksän määritellään tytöksi.

Sosiaali- ja terveysministeriön edustajat toteavat, että intersukupuolisten lasten hoidosta on olemassa kaksi hoitosuuntaa ja luotettavaa tutkimustietoa hoitoja koskeviksi linjaratkaisuksi on liian vähän. Vaikka ratkaisujen lähtökohdaksi otetaan lapsen etu, valitsee myös lapsen edusta erilaisia käsityksiä. Intersukupuolisten lasten hoito on keskitetty Helsingin ja Oulun yliopistollisiin sairaaloihin.

Kummallekin hoitosuunnalle on yhteistä, että vastasyntyneen lapsen terveyden kannalta kaikki välttämättömät toimenpiteet tehdään välittömästi. Yleisenä hoitokäytäntönä on aiemmin ollut se, että myös lapsen sukuelimet korjataan määritellyn sukupuolen mukaisesti kirurgisesti ensimmäisten 3–6 kuukauden aikana. Lähtökohdaksi on ollut näkemys, että lapsen sukupuoli olisi muutettavissa 18 kuukauden aikana syntymästä ja vakiinnutettavissa lapsen kasvatuksella valittuun sukupuoleen. Valittua hoitosuuntaa on perusteltu lapsen edun kannalta välttämättömänä ns. sosiaalisena hätätilana. Yhteiskunnan sukupuolinormatiivisuus ja pelko lapsen joutumisesta erilaisena lapsena kiusaamisen kohteeksi ovat olleet valintojen taustalla.

Sittemmin on varsin yksiselitteisesti voitu todeta, ettei lapsen sukupuolta voida muuttaa kirurgialla eikä kasvatuksella. Vasta muutaman vuoden (1,5 – 3 v) ikäisenä alkaa ilmetä, kumpaan sukupuoleen lapsi samaistuu. Lisäksi on havaittu, etteivät varhaisessa lapsuudessa tehdyt kaikki kirurgiset korjaustoimenpiteet ole pysyviä, vaan ne joudutaan uusimaan lapsen kasvuikään jälkeen. Koska intersukupuoliset lapset ovat syntyessään useimmiten terveitä, lapsille tehtävät kirurgiset toimenpiteet ovat luokiteltavissa lähinnä esteettiseen lääketieteeseen kuuluviksi. Näistä syistä osa asiantuntijoista katsoo, että kirurgisiin toimenpiteisiin tulisi ryhtyä vasta, kun lapsen sukupuoli-identiteetti hänen vartuttuaan selviää.

Myös intersukupuolisten lasten vanhempien tosiasiassa mahdollisuuksiin ratkaista lapselle annetut hoidot lapsen edun mukaisesti on ryhdytty kiinnittämään huomiota. Käytännössä vanhemmat joutuvat tekemään ratkaisunsa lääkärin ja muun ammattihenkilöstön näkemysten varassa. Hoitokäytäntöjen uudistuessa on niin ikään alettu kiinnittää huomiota siihen, ettei intersukupuolisten lasten vanhemmille ole järjestetty systemaattista tukea.

Mahdollisimman oikeiden hoitolinjausten varmistamiseksi ja vahvistamiseksi olisi tärkeää käynnistää puolueeton tutkimus, joka hyödyntäisi aiempaa olemassa olevaa tutkimustietoa. Näin saataisiin luotettavaa tietoa siitä, miten lapsen sukupuoleen liittyvät, syntymän yhteydessä tehdyt ratkaisut ja lapsuusiän hoidot ovat vaikuttaneet intersukupuolisten henkilöiden elämänlaatuun ja näkemyksiin omasta sukupuolestaan. Olisi myös toivottavaa, että tässä välivaiheessa pidättäytyttäisiin muiden kuin välttämättömien korjaushoitojen tekemisestä, kunnes lapsen sukupuoli-identiteetti kehittyy ja hänen oma näkemyksensä sukupuolestaan alkaa selvitä.

5.8 Hoitojen taloudelliset kustannukset

5.8.1 Sairaanhoidokulut sairausvakuutuskorvausten piirissä

Haastatteluissa tuli esille epäily siitä, että yksityisen sektorin terveydenhuollon palvelujen käyttömahdollisuus olisi translainsäädännöllä rajattu ulos. Sukupuolen vahvistamiseen ja korjaamiseen tähtäävän transsukupuolisuusdiagnoosin antaminen ja hoitoihin ohjaaminen on säädetty kahdelle alaan erikoistuneelle yliopistosairaalalle. Yksittäisiin hoitoihin voi kuitenkin hakeutua myös yksityiselle sektorille. Hoidon korvattavuudessa voidaan kuitenkin joissakin tilanteissa törmätä ongelmiin sekä yksityisellä

että julkisella sektorilla.

Jos joillakin potilasryhmillä hoitojen saanti julkiselta sektorilta on epävarmaa tai niitä ei saa ollenkaan eikä yksityisen sektorin hoitojen korvattavuuskaan ole selvää, hakeudutaan hoitoihin ulkomaille, jos siihen on taloudelliset mahdollisuudet.

Kela korostaa, että hoidon korvattavuuden lähtökohtana on se, että kyseessä on sairaus (tai siihen rinnastettava tila) ja sen tarpeellinen hoito. Korvattavuus ratkeaa kokonaisarvioinnin eikä yksittäisen diagnoosin perusteella. Mikäli Kelan korvauspäätös olisi yksittäiseen diagnoosiin perustuen hylkäävä, asia ratkaistaan Kelan asiantuntijalääkärin kokonaisarvioinnin perusteella. Mikäli henkilöllä ei ole mitään tautidiagnoosia, muodostuu rajanveto sairauden vaatimien ja yksilön haluamien hoitojen välillä tulkinnanvaraiseksi. Esimerkiksi esteettiseen lääketieteeseen kuuluvia hoitoja ei yleensä korvata eikä niistä johtuvilta työkyvyttömyysajoilta makseta sairauspäivärahaa. Korvattavuus ratkaistaan kuitenkin aina tapauskohtaisesti kokonaisharkinnalla.⁴⁵

Kelan mukaan tulkinnanvaraisuutta voi aiheuttaa mm. se, että esimerkiksi transsukupuolisen tarvitsemiin hoitoihin kuuluu esteettisen lääketieteen toimenpiteitä, jotka eivät yleensä ole korvausten piirissä. Tulkinnanvaraisuuksia vähentäisi esimerkiksi transasetuksessa tarkoitettujen hoitosuunnitelman kehittäminen kokonaisuudeksi siten, että siitä ilmenisivät potilaan kaikki tarvitsemat hoidot ja toimenpiteet (kokonaisarvio potilaan tarvitsemista hoidoista, toimenpiteistä ja lääkkeitä). Toisaalta terveydenhuollon asiantuntijoiden mukaan kokonaisvaltaisen suunnitelman laatiminen voi olla ongelmallista transsukupuolisuusdiagnoosin asettamisen jälkeenkin, koska potilaan tarpeet ja näkemykset selviävät asteittain hoidon edetessä. Potilas voi myös keskeyttää hoidot ja palata myöhemmin takaisin hoitojen piiriin. Viime kädessä potilas itse päättää kirurgisista ym. toimenpiteistä terveydenhuollon ammattihenkilöiden toimiessa asiantuntijan roolissa ja potilaan tukena.

5.8.2 Hormonihoidon erityiskorvattavuudessa erilaisia tulkintoja

Tasa-arvoaltuutettu on lausunnossaan (TAS 229/07) hormonihoidon erityiskorvattavuudesta sukupuolenkorjauksen yhteydessä katsonut, että erityiskorvattavuuden perusteen tulisi määräytyä lääketieteellisesti eikä Kelan edellyttämän sukupuolen vahvistamisen eli henkilötunnuksen muuttamisen

ajankohdan perusteella. Saadun tiedon mukaan erityiskorvattavuudesta on Sosiaaliturvan muutoksenhakulautakunnan (SOMLA) ratkaisuja, joissa henkilötunnuksen saamiseen sidottuja ratkaisuja on palautettu Kelalle uudelleen ratkaistaviksi.

Kela katsoo, että hormonihoidon erityiskorvattavuuden edellytyksenä on sukurauhasten vaikea vajaatoiminta (Kelan ohje 121), jota ei voida todeta yksinomaan transsukupuolisuusdiagnoosin perusteella ja että käytännön muuttaminen edellyttäisi vaikeiden ja pitkäaikaisten sairauksien lääkehoidon korvattavuudesta annetun asetuksen muuttamista. Kela on ilmoittanut suhtautuvansa asetuksen⁴⁶ muuttamiseen myönteisesti.

5.8.3 Palkalliseen sairauslomaan tai sairausvakuutuskorvauksiin oikeuttavat työkyvyttömyysajat

Kela ei ota kantaa sairauspäiväraha-oikeuteen sellaisten työkyvyttömyysaikojen osalta, jotka eivät pituutensa puolesta oikeuta päivärahaan. Työnantajat tukeutuvat kuitenkin usein Kelan ratkaisuihin tai niiden puuttuessa suoraan lääkärintodistuksesta ilmenevään diagnoosiin sairausloman palkallisuudesta päättäessään.

Kela korostaa, että ratkaisut tulisi tehdä kokonaisharkinnalla lähtökohtana se, että työkyvyttömyyden syy on sairaus. Työehtosopimusten määräykset sairausloman palkallisuudesta vaihtelevat jossain määrin, mutta yleensä palkallisuuden perusteena on se, että henkilön työkyvyttömyys johtuu sairaudesta, jota ei ole itse aiheutettu.

Yksityisen sektorin työmarkkinakeskusjärjestöt ovat ratkaisseet yhden tapauksen käyttäen samoja kriteerejä kuin sairausajan palkallisuutta muutoinkin ratkaistaessa. Kyseisessä tapauksessa henkilöllä oli oikeus palkalliseen sairauslomaan transdiagnoosiin perustuvien toimenpiteiden aiheuttamilta työkyvyttömyysajoilta.

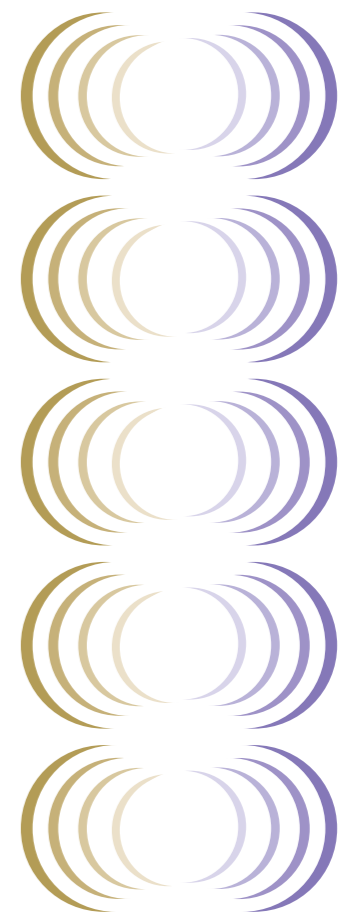
5.9 Sukupuolivähemmistönäkökulman valtavirtaistaminen

Sukupuolivähemmistöjen järjestöjen edustajat toivat haastatteluissa voimakkaasti esille, että sukupuolivähemmistöt on otettava huomioon yhteiskunnassa kaikessa suunnittelussa, päätöksenteossa ja toimenpiteissä, joilla voi olla vaikutusta heidän elämänsä. Eriyksen tärkeää sukupuolivähemmistöjen huomioon ottaminen on tietenkin lakeja säädettäessä. Heidän tilanteestaan olisi saatava päätöksen-

teon pohjaksi monipuolista tutkimustietoa ja heidät olisi yksilöinä ja järjestöjensä kautta otettava mukaan heitä koskevien asioiden käsittelyyn mahdollisimman aikaisessa vaiheessa.

Sukupuolivähemmistöistä olisi saatava tietoa erityisesti terveyden-, sosiaali- ja opetusalan koulutukseen. Sukupuolen moninaisuuden näkökulman tulisi olla mukana jo varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvien olisi myös itse saatava enemmän tietoa erityisesti oikeuksistaan ja siitä, mihin viranomaiseen he voivat missäkin tilanteessa ottaa yhteyttä.

Sukupuolivähemmistöt olisi otettava huomioon valtakunnallisissa politiikkaohjelmissa ja eri ministeriöiden ja viranomaisten toiminnassa. Eri ministeriöiden ja viranomaisten vastuut, toimivalta ja yhteistyön mahdollisuudet sukupuolivähemmistöjen aseman parantamiseksi olisi selvitettävä. Sukupuolivähemmistöt olisi otettava huomioon myös työpaikkojen ja oppilaitosten tasa-arvosuunnitelmissa.

⁴⁵Esim. hörökorvien leikkaus on sv-korvausten piirissä, samoin kauneusleikkauksista johtuvien komplikaatioiden hoito, koska kyse on silloin sairauden hoidosta.

⁴⁶VN:n asetus 1108/2005 lääketieteellisin perustein vaikeaksi ja pitkäaikaiseksi arvioitavista sairauksista, joiden lääkehoidon kustannuksista sairausvakuutuslain 5 luvun 6 §:n 2 mom:n perusteella korvataan 72 % tai 100 %.

SELVITYKSESSÄ HYÖDYNNETTYJÄ LÄHTEITÄ

HAASTATTELUT

SUKUPUOLIVÄHEMMISTÖJÄ EDUSTAVAT JÄRJESTÖT

Trasek ry
DreamwearClub ry
Seta ry
Transtukipiste

ORGANISAATIOIDEN WWW-SIVUJA

ETUJÄRJESTÖJÄ

<http://www.trasek.net>

<http://www.dreamwearclub.net>

<http://seta.fi>

<http://www.transtukipiste.fi>

<http://www.tgeu.org>

TransGender Europe - TGEU

www.ilga-europe.org

The European Region of the International Lesbian,
Gay, Bisexual, Trans & Intersex Association ILGA

<http://wiki.puuteri.org//Puuteri>

Suomalainen trans-aiheisiin liittyvä Wiki -sivusto, jota
ylläpitävät Puuteri.org jäsenet

http://fi.wikibooks.org/wiki/Sukupuolenkorjausprosessi_Suomessa

VIRANOMAIS- JA ASiantuntijahaastattelut

Helsingin maistraatti
Kela
Sosiaali- ja terveysministeriö (STM)
ETENE
Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL)
Työ- ja elinkeinoministeriö (TEM)
Kirurgian ja lastentautien erikoislääkäri
Mika Venhola, OYS
Väestörekisterikeskus (VRK)

VIRANOMAISTAHOJA

<http://www.coe.int/t/commissioner>
Commissioner for Human Rights, Council of Europe

<http://fra.europa.eu>
European Union Agency for Fundamental Rights FRA
Euroopan unionin perusoikeusvirasto

<http://www.maistraatti.fi>

<http://minna.fi>
Tasa-arvotiedon keskus

<http://www.tasa-arvo.fi/syrjintä/sukupuolivahemmistot>
Tasa-arvoaltuutettu

<http://www.yhdenvertaisuus.fi>

LAINSÄÄDÄNTÖÄ:

Terveystieteet:

- Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002)
- Hallituksen esitys 56/2001 laiksi sukupuolen vahvistamisesta eräissä tapauksissa ym.
- STM:n asetus 1053/2001 sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten
- VN:n asetus 336/2011 erityistason sairaanhoidon järjestämisestä ja keskittämisestä
- Laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992)
- Terveystieteidenlaki (1326/2010; HE 90/2010), erikoissairaanhoidonlaki (1062/1989) ja kansanterveyslaki (1062/1989)
- Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä (559/1994)
- VN:n asetus lääketieteellisin perustein vaikeaksi ja pitkäaikaiseksi arvioitavista sairauksista, joiden lääkityksen kustannuksista korvataan SVL:n 5:6.2:n perusteella (1108/05)
- ICD-10-tautiluokitus (F64 psykiatria/mielenterveys- ja käyttäytymishäiriöt/sukupuoli-identiteetin häiriöt)
- Standards of Care of Health of Transsexual, Transgender and Gender Nonconforming People, The World Professional Association for Transgender Health (WPATH)

Syrjimättömyyssääntöjä:

- Perustuslain 2 luku (HE 309/1993)
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta eli tasa-arvolaki (609/1986)
- Valtioneuvoston selonteko 7/2010 naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta, STM:n julkaisuja 2011:8
- Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan lausunto 6/2010 (STM:n selvitys tasa-arvolain toimivuudesta, MINS 3/2010)
- Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan mietintö 18/2010 (VNS 7/2010)
- Eduskunnan kirjelmä 2.3.2011 51/21010 (VNS 7/2010)
- Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan mietintö 3/2005 (HE 195/2004 tasa-arvolain muuttamisesta, tasa-arvolain muutokset 232/2005)
- Yhdenvertaisuuslaki (21/2004), HE 44/2003 yhdenvertaisuuslaiksi
- Työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan mietintö 7/2003 (HE 44/2003 yhdenvertaisuuslaiksi)
- Työsopimuslain (55/2001) 2 luvun 1–3 § (syrjintäkielto ym.)
- Työturvallisuuslaki (738/2002) ja laki työsuojelun valvonnasta (44/2006), www.tyosuojelu.fi
- Kunnallisen viranhaltijalain (304/2003) 3 luku (mm. syrjintäkielto) ja Valtion virkamieslain (25/2004) 11 § (syrjintäkielto)
- Rikoslain 6: 5, 4 -kohta (rangaistuksen koventamisperusteet), 11:10–11 (kiihottaminen kansanryhmää vastaan ja syrjintä) sekä 47:1 ja 3 (työturvallisuusrikos ja työsyryntärikos)
- HE 317/2010 viharikoksia koskeviksi rikoslain muutoksiksi, mm. RL 6:5 ja 11:10–10a muutokset lailla 511/2011; HE 216/2008 mm. RL 11:11 ja 47:3 muutoksiksi; HE 44/2002 rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lain-säädännön uudistamiseksi, RL:n muutokset 515/2003; HE 94/1993 mm. RL:n 47:3 työsyryntäsääntöksi ym. RL:n muutokset 578/1995
- Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artikla (oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta), 12 artikla (oikeus avioliittoon) ja 14 artikla (syrjinnän kielto)
- HE 121/2004 Euroopan ihmisoikeussopimuksen 12. pöytäkirjan lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaan saattamisesta
- EY:n perustamissopimuksen 13 artikla (valtuutus toimenpiteistä syrjinnän poistamiseksi) ja EU:n perusoikeuskirjan 21 artikla (syrjintäkielto)
- YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen 26 artikla (ns. KP -sopimus)

Henkilötietoja koskevaa lainsäädäntöä:

- Laki väestötietojärjestelmästä ja Väestörekisterikeskuksen varmennuspalveluista (661/2009)
- Nimituslaki (694/1985) ja nimiasetus 254/1991
- VN:n asetus maistraattien suoritteiden maksuista 1211/2010
- Henkilötietolaki (523/1999)
- Laki yksityisyyden suojasta työelämässä eli työelämän tietosuojalaki (759/2004)
- Laki yksityisyyden suojasta televiestinnässä ja teletoiminnan tietoturva eli sähköisen viestinnän tietosuojalaki (515/2004)
- Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakastietojen sähköisestä käsittelystä (159/2007)
- Työelämän tietosuoja, Työ- ja elinkeinoministeriön oppaita, www.tem.fi

Muuta lainsäädäntöä:

- Isyyslaki (701/1975)
- Laki rekisteröidystä parisuhteesta (950/2001)

VALMISTEILLA TAI VIREILLÄ OLEVIA LAINSÄÄDÄNTÖHANKKEITA

- HE 47/2011 Adoptiolainsäädännön uudistamiseksi; Adoptiolainsäädännön uudistaminen,
- Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 84/2010 (työryhmämietintö) ja 34/2011 (lausuntotiivistelmä)
- Arviomuistio isyylain uudistamistarpeista, Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 37/2011

ARTIKKELEJA, KIRJALLISUUTTA, LAUSUNTOJA, OPPAITA, SELVITYKSIÄ

Tasa-arvovaltuutettu tiedottaa 5.1.2012,

Transsukupuolisen työntekijän syrjinnästä ensimmäinen oikeuden ratkaisu

Tasa-arvovaltuutettu tiedottaa 21.11.2011,

Lisääntymiskyvyttömyysvaatimus rikkoo transsukupuolisten ihmisoikeuksia

Tasa-arvovaltuutettu tiedottaa 20.11.2010,

Transihmiset kääntyvät entistä useammin tasa-arvovaltuutetun puoleen

Tasa-arvovaltuutettu tiedottaa 15.6.2010,

Sukupuolen korjauksen jälkeen tarvitaan uudet työ- ja koulutodistukset

Tasa-arvovaltuutetun lausunto (TAS 84/10) selvityksestä eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunnalle tasa-arvolain toimivuudesta

(tasa-arvovaltuutetun kanta tasa-arvolain soveltamisesta sukupuolivähemmistöihin)

Tasa-arvovaltuutetun lausunto (TAS 229/07) hormonikorvaushoidon erityiskorvattavuuden edellytyksistä sukupuolen korjauksen yhteydessä

Tasa-arvovaltuutettu tiedottaa 2008 (lausunto 285/06) transsukupuolisten ihmisten mahdollisuuksia liikuntaan halutaan edistää

Sukupuolivähemmistöjen tasa-arvo ja ihmisoikeudet -seminaarin aineisto, tasa-arvovaltuutettu 12.5.2011 Helsinki

Sukupuolta korjanneiden henkilöiden ylioppilastutkinto- ja päästötodistustiedot,

Opetusministeriön kirje 12.2.1997 no 3/403/97

Alaikäisten sukupuoli-identiteettitutkimukset, Valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan ETENE:n lausunto 26.9.2011

Sukupuolen moninaisuuden ammatillinen kohtaaminen, tieteellinen artikkeli, johtava sosiaalityöntekijä M. Huuska, Transtukupiste 2011

Elämä transvestiittina – osa-aikatyön ulostuloprosessi,

E-K. Leinonen, valtiotieteen pro gradututkielma, Sosiaalipolitiikan laitos, HY 2003

Vårdares förståelse av kön i deras arbete med transpersoner som genomgår könskorrigering,

N. Weckström, Hoitotyön opinnäytetyö, Arcada 2011

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt terveydenhoitajan vastaanotolla,

S-M. Härkönen, opinnäytetyö 4/2011, Mikkelin ammattikorkeakoulu

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä,

J. Lehtonen, STAKES:n raportteja 2002:269

Eihän heterotkaan kerro, Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä,

J. Lehtonen ym., Työ-ministeriön tutkimuksia ja selvityksiä 2/2004

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa, keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi,

J. Lehtonen, Työministeriön tutkimuksia ja selvityksiä 8/2006

Huotari, Törmä ja Tuokkola: Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla: Erytistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa (Sisäasiainministeriön julkaisu 11/2011)

Transihmiset työelämässä, Opas työnantajalle, työntekijälle ja työyhteisölle,

I. Kajo 2007. Transtukupiste.

Muu, mikä, Sukupuolivähemmistönuorten visio 2020, hanke 2010, Seta ym.

Setan lausunto 26.4.2011 Valtakunnalliselle sosiaali- ja terveysalan eettiselle neuvottelukunnalle (ETENE) alaikäisille tehtävien transsukupuolisuustutkimusten ja -hoitojen tarpeesta ja järjestämisestä

Setan lausunto 15.4.2010 eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunnalle tasa-arvolain toimivuudesta

Setan lausunto 15.3.2010 oikeusministeriön lainvalmisteluosastolle Rassistiset rikokset työryhmämietinnöstä

Setan lausunto 7.10.2011 oikeusministeriölle isyylain uudistamistarpeita koskevasta arviointimuistiosta

Trasekin lausunto 31.8.2011 tasa-arvovaltuutetulle lisääntymisoikeuksista

Trasekin lausunto 23.9.2011 oikeusministeriölle isyylain uudistamistarpeita koskevasta arviointimuistiosta

Trasekin lausunto 8.12.2011 ulkoministeriölle YK:n ihmisoikeusneuvoston UPR:n prosessiin liittyen

Eräiden työmarkkinakeskusjärjestöjen neuvottelumuistio sukupuolenkorjausta läpikäyvän työntekijän oikeudesta palkalliseen sairauslomaan, työehtosopimuksen määräysten tulkinta

Rassistiset rikokset,

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 3/2010 (työryhmäehdotus) ja (lausuntojen tiivistelmä 77/2010)

Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2009,

Laura Peutere, Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 88/2010

Reform of the European Social Charter, seminar presentations,

Ministry for Foreign Affairs of Finland 2011 Social Human Rights of Europe, M. Mikkola 2010

Euroopan parlamentin päätöslauselma 28.9.2011 ihmisoikeuksista, seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuoli-identiteetistä YK:n ihmisoikeusneuvostossa

Homofobia and Discrimination on the grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in the EU Member States, Part 1 Legal Analysis 2008, Part 2 The Social Situation 2009,

European Union Agency for Fundamental Rights FRA

Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe,

Council of Europe Commissioner for Human Rights 2011

Euroopan neuvoston ministerikomitean 31.3.2011 hyväksymä suositus (CM/Rec 2010/5) jäsenvaltioille toimista seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän torjumiseksi

Human Rights and Gender Identity, Issue Paper by Thomas Hammarberg,

Council of Europe Commissioner for Human Rights 2009

(Ihmisoikeudet ja sukupuoli-identiteetti, Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun suositukset jäsenmaille)

Transgender People and The Gender Recast Directive, Implementations Guidelines,

The European Region of the International Lesbian, Gay, Trans & Intersex Association (ILGA EUROPE) 2009

Yogyakarta principles on the Application of International Rights Law to Sexual Orientation and Gender Identity, 2007

(YK, Ihmisoikeusjuristien suosituksia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeuksista)

Tasa-arvovaltuutetun toimiston selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta

Kiitän, että olette luvannut osallistua haastateltavana tasa-arvovaltuutetun toimiston sukupuolivähemmistöjen asemaa koskevan selvityksen toteuttamiseen.

Tasa-arvovaltuutetun tarkoituksena on alustavasti selvittää, missä laeissa ja asetuksissa sekä viranomaiskäytännöissä sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ihmiset joutuvat muita huonompaan asemaan. Aluksi kartoitetaan sukupuolivähemmistöjen asemaan liittyvät ongelmakohdat haastattelemalla sukupuolivähemmistöjen järjestöjen edustajia. Haastateltavat järjestöt ovat Trasek ry, Dream-Wear Club ry sekä SETA ry ja sen yhteydessä toimiva Transtukupiste. Lisäksi selvityksessä otetaan huomioon tasa-arvovaltuutetun toimiston tietoon jo aikaisemmin saatetut asiat.

Tämän jälkeen haastatteluissa saatujen tietojen pohjalta valitaan viranomaistahot, joita haastatellaan ongelmien lisäselvittämiseksi. Viranomaistahoja haastateltaessa yritetään selvittää erityisesti se, minkä tasoisten säännösten ja millaisten käytäntöjen muuttamista ongelmien ratkaiseminen edellyttäisi. Selvitys painotuu haastateltujen järjestöjen ja tasa-arvovaltuutetun toimiston tärkeimmiksi nimeämiin ongelma-kohtiin. Selvityksen käytännön toteutuksesta huolehtii tasa-arvovaltuutetun toimistolta tehtävään toimeksiannon saanut varatuomari Ulla-Riitta Parikka, joka tulee ottamaan teihin yhteyttä sopiakseen haastatteluista. Haastattelun kysymysrunko on tässä alla etukäteen pohdittavaksenne. Voitte antaa selvityksen tekijälle myös kirjallista selvitystä kyseisistä asioista.

- 1) Kuvatkaa lyhyesti yhdistyksenne tarkoitusta, toimintaa ja jäsenistöä?
- 2) Miten määrittäisitte sukupuolivähemmistöt ja niihin kuuluvat alaryhmät? Kuinka paljon ihmisiä arvoisitte Suomessa näihin eri ryhmiin kuuluvan?
- 3) Miten kuvaisitte yleisesti sukupuolivähemmistöjen ja niihin kuuluvien ryhmien ja ihmisten asemaa Suomessa?
- 4) Minkälaisissa tilanteissa sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt kohtaavat syrjintää ja joutuvat muita huonompaan asemaan?
- 5) Missä laeissa, asetuksissa, viranomaisten ohjeissa tai käytännöissä sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ja heidän tilanteensa on jätetty ottamatta huomioon tai he joutuvat niitä sovellettaessa muuten eriarvoiseen asemaan?
- 6) Mitä toimenpiteitä ja miltä viranomaistahoilta toivoisitte sukupuolivähemmistöjen aseman parantamiseksi?
- 7) Nimekää ja kuvatkaa eriarvoisen kohtelun tilanteista mielestänne tärkeimmät (enintään kuusi)?
- 8) Mitä muuta haluatte tuoda esille sukupuolivähemmistöjen tilanteesta Suomessa?

Selvityksen tekijä:
VT Ulla-Riitta Parikka

Yhdyshenkilö tasa-arvovaltuutetun toimistossa:
ylitarkastaja Minna Lundell-Kiuru.
p. 09-16074455,
minna.lundell-kiuru@stm.fi

Yhteistyöterveisin
Tasa-arvovaltuutettu
Pirkko Mäkinen

Euroopan neuvoston ministerikomitean suositus CM/Rec(2010)5 jäsenvaltioille toimista seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän torjumiseksi.

(Ministerikomitea on hyväksynyt suosituksen 31 päivänä maaliskuuta 2010 ministerien sijaisten 1081. kokouksessa.) (Ulkoasiainministeriön epävirallinen suomennos)

Ministerikomitea, joka toimii Euroopan neuvoston perussäännön 15 artiklan b kappaleen mukaisesti, katsoo, että Euroopan neuvoston päämääränä on luoda läheisempi yhteys sen jäsenvaltioiden välille ja että tähän päämäärään voidaan pyrkiä erityisesti toimimalla yhdessä ihmisoikeuksien alalla;

palauttaa mieliin, että ihmisoikeudet ovat yleismaailmallisia ja koskevat kaikkia ihmisiä, ja korostaa siksi sitoutuneensa takaamaan kaikille ihmisille yhtäläisen ihmisarvon sekä kaikille mahdollisuuden nauttia oikeuksiaan ja vapauksiaan ilman minkäänlaista sukupuoleen, rotuun, ihonväriin, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen, varallisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää siten kuin yleissopimuksessa ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi (ETS nro 5) (jäljempänä "yleissopimus") ja sen pöytäkirjoissa määrätään;

on tietoinen siitä, että syrjimätön kohtelu valtion toimijoiden taholta sekä tarvittaessa valtioiden myönteiset toimet ihmisten suojaamiseksi myös muiden kuin valtion toimijoiden harjoittamalta syrjivältä kohtelulta ovat ihmisoikeuksia ja perusvapauksia suojaavan kansainvälisen järjestelmän perustekijöitä;

on tietoinen siitä, että lesbot, homot ja biseksuaalit sekä transsukupuoliset henkilöt¹ ovat vuosisatojen ajan kohdanneet ja kohtaavat edelleen homofobiaa, transfobiaa sekä muuta suvaitsemattomuutta ja syrjintää seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella – kuten rikosentekijöinä pitämistä, sosiaalista ja muuta syrjäyttämistä ja väkivaltaa – jopa omissa perheissään ja että tarvitaan erityistä toimintaa, jotta nämä henkilöt voivat nauttia ihmisoikeuksiaan täysimääräisesti;

ottavat huomioon Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (jäljempänä "tuomioistuin") ja muiden kansainvälisten lainkäyttöelinten oikeuskäytännön; nämä ovat katsoneet seksuaalisen suuntautumisen kielletyksi syrjintäperusteeksi ja osaltaan edistäneet transsukupuolisten henkilöiden oikeuksien suojaamista;

palauttaa mieliin, että tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan erilainen kohtelu eri tapauksissa edellyttää puolueettomia ja kohtuullisia perusteita ollakseen syrjimätöntä, eli erilaisen kohtelun on perustuttava oikeutettuun päämäärään, ja siinä käytettävien keinojen on oltava kohtuullisissa suhteissa tavoiteltuun päämäärään;

pitää mielessä periaatteen, jonka mukaan vihapuhetta tai muuta syrjintää, myöskään seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää, ei voida oikeuttaa vetoamalla kulttuurisiin, perinteisiin eikä uskonnollisiin arvoihin eikä "vallitsevan kulttuurin" sääntöihin;

ottaa huomioon viestin, jonka ministerikomitea välitti 2 päivänä heinäkuuta 2008 niille johtokomiteoille ja muille komiteoille, jotka ovat osallistuneet Euroopan neuvostossa hallitusten väliseen yhteistyöhön kaikkien ihmisten, myös lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden, yhtäläisten oikeuksien ja ihmisarvon edistämiseksi, sekä asianomaiset ministerikomitean suositukset;

¹Euroopan neuvoston ministerikomitean suositusten voidaan katsoa koskevan kaikkea syrjintää seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella, mukaan lukien sukupuolen ilmaisu ja intersukupuolisuus.

pitää mielessä ne seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaan syrjintään liittyvät suositukset, jotka Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous on antanut vuodesta 1981 lukien, sekä Euroopan neuvoston paikallis- ja aluehallinnon kongressin suosituksen 211 (2007) lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden kokoontumis- ja sananvapaudesta;

arvostaa ihmisoikeusvaltuutetun työpanosta valvottaessa jäsenvaltioissa vallitsevaa lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden tilannetta seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän suhteen;

paneerille yhteisen lausunnon, jolla 18 päivänä joulukuuta 2008 Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksessa 66 valtiota tuomitsi seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuvan ihmisoikeuksien loukkaamisen, kuten tappamisen, kiduttamisen, mielivaltaisen pidättämisen sekä taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien riistämisen, mukaan lukien oikeus terveyteen, ja korostaa, että seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuva syrjintä ja sosiaalinen syrjäyttäminen ovat parhaiten voitettavissa toimilla, jotka kohdistetaan sekä tällaista syrjintää tai syrjäyttämistä kokeviin että suureen yleisöön,

suosittelee, että jäsenvaltiot:

1. käyvät läpi olemassa olevat lainsäädäntötoimet ja muut toimet, tarkastelevat niitä säännöllisesti sekä keräävät ja analysoivat asiaankuuluvaa tietoa valvoakseen kaikkea suoraa ja välillistä seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää ja poistaakseen sen;
2. varmistavat, että toteutetaan ja pannaan tehokkaasti täytäntöön lainsäädäntötoimia ja muita toimia seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän torjumiseksi, jotta varmistetaan lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden ihmisoikeuksien kunnioittaminen ja edistetään suvaitsevuuksia heitä kohtaan;
3. varmistavat, että syrjinnän uhrit ovat tietoisia tehokkaista oikeussuojakeinoista kansallisissa viranomaisissa, että he voivat käyttää näitä oikeussuojakeinoja ja että syrjinnän vastaisiin toimiin sisältyy tarvittaessa oikeudenloukkauksista määrättävät seuraamukset sekä riittävän hyvityksen antaminen syrjinnän uhreille;
4. noudattavat lainsäädännössään, menettelytavoissaan ja käytännössään tämän suosituksen liitteen mukaisia periaatteita ja toimia;
5. varmistavat asianmukaisin keinoin ja toiminnoin, että tämä suositus liitteineen käännetään ja sitä levitetään mahdollisimman laajalti.

Suosituksen CM/Rec(2010)5 liite

I. Oikeus elämään, turvallisuuteen ja suojaamiseen väkivallalta

A. "Viharikokset" ja muut vihaan perustuvat teot

1. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava väitetyjen rikosten ja muiden tekojen tehokas, pikainen ja puolueeton tutkinta, jos voidaan perustellusti epäillä uhrin seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin olleen väitetyn teon vaikuttimena; lisäksi jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että näiden rikosten ja tekojen tutkintaan kiinnitetään erityistä huomiota silloin, kun niitä väitetään lainkäyttöviranomaisten tai muiden virkatehtäviä suorittavien henkilöiden tekemiksi, ja että ne, jotka ovat vastuussa näistä teoista, saatetaan tosiasiallisesti oikeuteen ja että heitä tarvittaessa rankaistaan rankaisemattomuuden välttämiseksi.
2. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin liittyvä ennakkoluuloon perustuva teon vaikutin voidaan seuraamuksia määrättäessä ottaa huomioon seuraamuksen koventamisperusteena.
3. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet varmistaakseen, että seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin liittyvien "viharikosten" ja muiden vihaan perustuvien tekojen uhreja ja todistajia kehoitetaan ilmoittamaan näistä rikoksista ja teoista; tätä varten jäsenvaltioiden olisi toteutettava kaikki tarvittavat toimet varmistaakseen, että lainkäyttäjärjestelmillä, myös oikeuslaitoksella, on tarvittavat tiedot ja taidot tällaisten rikosten ja tekojen tunnistamiseksi sekä asianmukaisen avun ja tuen antamiseksi uhreille ja todistajille.
4. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet varmistaakseen kaikkien vankien tai muilla tavoin vapautensa menettäneiden henkilöiden, myös lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden, turvallisuus ja ihmisarvo sekä erityisesti toteutettava toimet heidän suojaamiseksi ruumiilliselta pahoinpitelyltä, raiskaukselta ja muulta seksuaaliselta hyväksikäytöltä niin muiden laitosasukkaiden kuin laitoshenkilöstön taholta; olisi toteutettava toimet, joilla suojataan asianmukaisesti transsukupuolisten henkilöiden sukupuoli-identiteettiä ja kunnioitetaan sitä.
5. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että kootaan asianmukaiset tiedot seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän ja suvaitsemattomuuden esiintymisestä ja luonteesta sekä erityisesti seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin liittyvistä "viharikoksista" ja vihaan perustuvista teoista sekä analysoidaan näitä tietoja.

B. "Vihapuhe"

6. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet torjuakseen, myös joukkoviestimissä ja Internetissä, kaikki sellaiset ilmaisumuodot, joiden voidaan perustellusti epäillä yllyttävän vihaan tai muuhun syrjintään lesboja, homoja ja biseksuaaleja sekä transsukupuolisia henkilöitä kohtaan tai levittävän tai edistävän sitä. Tällainen "vihapuhe" olisi esiintyessään kiellettävä ja tuomittava julkisesti. Kaikissa toimissa olisi kunnioitettava sananvapauden perusoikeutta yleissopimuksen 10 artiklan ja tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaisesti.
7. Jäsenvaltioiden olisi lisättävä kaikkien tasojen viranomaisten ja julkisten laitosten tietoisuutta niiden velvollisuudesta pidättäytyä erityisesti joukkoviestimille annettavista lausumista, joiden voidaan perustellusti katsoa oikeuttavan tällaisen vihan tai syrjinnän.
8. Viranomaisia ja muita valtion edustajia olisi kehoitettava edistämään lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden ihmisoikeuksien suvaitsemista ja kunnioittamista niiden osallistuessa vuoropuheluun kansalaisyhteiskunnan keskeisten edustajien kanssa, mukaan lukien joukkoviestimet ja urheilujärjestöt, poliittiset järjestöt ja uskonnolliset yhdyskunnat.

II. Yhdistymisvapaus

9. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet varmistaakseen yleissopimuksen 11 artiklan mukaisesti, että oikeutta yhdistymisvapauteen voidaan tosiasiallisesti nauttia ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää; erityisesti olisi estettävä ja poistettava syrjivät hallinnolliset menettelyt, myös liialliset muodollisuudet yhdistysten rekisteröinnissä ja käytännön toiminnassa; lisäksi olisi toteutettava toimet, joilla estetään käyttämästä väärin oikeudellisia ja hallinnollisia määräyksiä, jotka koskevat esimerkiksi kansanterveyteen, yhteiskunnan moraaliiin ja yleiseen järjestykseen perustuvia rajoituksia.

10. Kansalaisjärjestöille olisi turvattava niille tarkoitettujen julkisen rahoituksen saanti ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää.

11. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet suojatakseen tehokkaasti lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden ihmisoikeuksien puolustajia heihin mahdollisesti kohdistuvilta vihamielisyyksiltä ja hyökkäyksiltä – myös silloin, kun valtion toimijoiden väitetään syyllistyvän niihin –, jotta nämä ihmisoikeuksien puolustajat voivat toimia vapaasti siten, että noudatetaan ministerikomitean julistusta Euroopan neuvoston toiminnasta ihmisoikeuksien puolustajien suojaamisen parantamiseksi ja heidän toimintansa edistämiseksi.

12. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden ihmisoikeuksia puolustavia kansalaisjärjestöjä kuullaan asianmukaisesti sellaisten toimien hyväksymisestä ja täytäntöönpanosta, jotka voivat vaikuttaa näiden henkilöiden ihmisoikeuksiin.

III. Sananvapaus ja rauhanomaisen kokoontumisen vapaus

13. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet varmistaakseen yleissopimuksen 10 artiklan mukaisesti, että oikeutta sananvapauteen voidaan tosiasiallisesti nauttia ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää, myös siten, että kunnioitetaan vapautta vastaanottaa ja levittää tietoja seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin liittyvistä asioista.

14. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet kansallisella, alueellisella ja paikallisella tasolla varmistaakseen, että yleissopimuksen 11 artiklan mukaista rauhanomaisen kokoontumisen vapautta voidaan tosiasiallisesti nauttia ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää.

15. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että lainkäyttöviranomaiset toteuttavat asianmukaiset toimet suojatakseen lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden ihmisoikeuksia puolustavien rauhanomaisten mielenosoitusten osallistujia pyrkimyksiltä laittomasti häiritä tai estää heitä tosiasiallisesti nauttimasta oikeuttaan sananvapauteen ja rauhanomaisen kokoontumisen vapauteen.

16. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet, joilla estetään rajoittamasta sananvapautta ja rauhanomaisen kokoontumisen vapautta koskevien oikeuksien tosiasiallista nauttimista esimerkiksi kansanterveyden, yhteiskunnan moraaliiin ja yleisen järjestyksen perusteella käyttämällä väärin oikeudellisia tai hallinnollisia määräyksiä.

17. Kaikkien tasojen viranomaisia olisi kehotettava tuomitsemaan julkisesti erityisesti joukkoviestimissä kaikki laitton puuttuminen yksilöiden ja ryhmien oikeuteen käyttää sananvapauttaan ja rauhanomaisen kokoontumisen vapauttaan erityisesti lesbojen, homo- ja biseksuaalisten sekä transsukupuolisten henkilöiden ihmisoikeuksiin liittyvissä asioissa.

IV. Oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta

18. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että ne kumoavat syrjivän lainsäädännön, jolla säädetään rikoksiksi seksuaaliset teot niihin suostuvien samaa sukupuolta olevien aikuisten välillä, mukaan lukien säännökset eri suojaikärajasta samaa sukupuolta olevien henkilöiden seksuaalisten tekojen ja heteroseksuaalisten tekojen yhteydessä; lisäksi jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet varmistaakseen, että sellaiset rikoslain säännökset, jotka voivat sanamuotonsa vuoksi johtaa lain syrjivään soveltamiseen, joko kumotaan tai niitä muutetaan tai sovelletaan syrjimättömyyden periaatteen mukaisesti.

19. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, etteivät julkiset laitokset, myöskään erityisesti lainkäyttöjärjestelmiin kuuluvat laitokset, kokoa, säilytä tai muutoin käytä seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin viittaavia henkilötietoja, ellei tämä ole välttämätöntä erityisiä, laillisia ja oikeutettuja tarkoituksia varten; olemassa olevat rekisterit, jotka eivät vastaa näitä periaatteita, olisi hävitettävä.

20. Sukupuolenkorjauksen oikeudelliselle tunnustamiselle asetettavia ennakkovaatimuksia, myös ruumiillisia muutoksia koskevia vaatimuksia, olisi tarkasteltava säännöllisesti loukkaavien vaatimusten poistamiseksi.

21. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet taatakseen henkilön sukupuolenkorjauksen täysimääräisen oikeudellisen tunnustamisen kaikilla elämänalueilla, erityisesti mahdollistamalla nimen ja sukupuolen muuttamisen virallisiin asiakirjoihin nopeasti, avoimesti ja helposti; jäsenvaltioiden olisi myös tarvittaessa varmistettava, että muut kuin valtion toimijat tunnustavat sukupuolenkorjauksen vastaavasti ja tekevät vastaavat muutokset keskeisten asiakirjojen, kuten opinto- ja työtodistusten, osalta.

22. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava kaikki tarvittavat toimet varmistaakseen, että kun sukupuolenkorjaus on tehty ja tunnustettu oikeudellisesti 20 ja 21 kappaleen mukaisesti, transsukupuolisille henkilöille taataan tosiasiallisesti oikeus solmia avioliitto uuteen sukupuoleensa nähden vastakkaista sukupuolta olevan henkilön kanssa.

23. Jos jäsenvaltion kansallisessa lainsäädännössä säädetään oikeuksia ja velvoitteita naimattomille pareille, sen olisi varmistettava, että tätä lainsäädäntöä sovelletaan syrjimättömästi sekä samaa sukupuolta oleviin että eri sukupuolta oleviin pareihin, myös leskeneläke-etuuksien ja vuokraoikeuksien osalta.

24. Jos jäsenvaltion kansallisessa lainsäädännössä tunnustetaan samaa sukupuolta olevien rekisteröidyt parisuhteet, sen olisi pyrittävä varmistamaan, että heidän oikeusasemansa sekä oikeutensa ja veloitteensa ovat yhdenmukaiset vastaavassa tilanteessa olevien heteroseksuaalisten pariin oikeusaseman sekä oikeuksien ja veloitteiden kanssa.

25. Jos jäsenvaltion kansallisessa lainsäädännössä ei tunnusteta samaa sukupuolta olevien rekisteröityjä parisuhteita eikä naimattomia pareja eikä säädetä tällaisissa parisuhteissa oleville oikeuksia ja velvoitteita, sen olisi harkittava mahdollisuutta antaa samaa sukupuolta oleville pareille ilman minkäänlaista syrjintää, myös eri sukupuolta oleviin pareihin kohdistuvaa syrjintää, oikeudelliset tai muut keinot käsitellä sosiaalisessa todellisuudessaan ilmeneviä käytännön ongelmia.

26. Ottaen huomioon, että päätöksissä, jotka koskevat vanhempien vastuuta lapsesta tai lapsen huolta-juutta, olisi ensisijaisesti valvottava lapsen etua, jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että nämä päätökset tehdään ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää.

27. Ottaen huomioon, että lapseksiottamista koskevissa päätöksissä olisi ensisijaisesti valvottava lapsen etua, sellaisten jäsenvaltioiden, joiden kansallinen lainsäädäntö mahdollistaa lapseksiottamisen naimattomille henkilöille, olisi varmistettava, että lakia sovelletaan ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää.

28. Jos kansallinen lainsäädäntö mahdollistaa hedelmöityshoidon naimattomille naisille, jäsenvaltioiden olisi pyrittävä varmistamaan pääsy tällaiseen hoitoon ilman seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvaa syrjintää.

V. Työ

29. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että hyväksytään ja toteutetaan asianmukaiset toimet, joilla ihmisiä suojataan tehokkaasti seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvalla syrjinnällä työelämässä ja ammattitoiminnassa sekä julkisella että yksityisellä alalla. Näiden toimien olisi kohdistuttava työhön ottamisen ja työssä ylentämisen edellytyksiin, irtisanomiseen, palkkaan ja muihin palvelussuhteen ehtoihin, mukaan lukien toimet häirinnän ja muun uhriuttamisen estämiseksi ja torjumiseksi sekä tällaisista teoista rankaisemiseksi.

30. Erityistä huomiota olisi kiinnitettävä siihen, että suojataan tehokkaasti transsukupuolisten henkilöiden oikeutta yksityisyyteen työssä, erityisesti työhakemusten osalta, jotta vältetään heidän sukupuolihistoriansa tai aiemman nimensä asiaton paljastaminen työnantajalle ja muille työntekijöille.

VI. Koulutus

31. Ottaen asianmukaisesti huomioon lapsen edun ensisijaisuuden jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset opetushenkilöstöön ja oppilaisiin kohdistuvat lainsäädäntötoimet ja muut toimet, joilla varmistetaan, että oikeutta koulutukseen voidaan tosiasiallisesti nauttia ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää; tähän sisältyy erityisesti se, että turvataan lasten ja nuorten oikeus koulutukseen turvallisessa ympäristössä vapaina väkivallalta, kiusaamiselta, sosiaaliselta syrjäyttämiseltä ja muulta syrjivältä ja halventavalta kohtelulta, joka liittyy seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin.

32. Ottaen asianmukaisesti huomioon lapsen edun ensisijaisuuden olisi kaikilla tasoilla tätä varten toteutettava asianmukaiset toimet keskinäisen suvaitsevuuden ja kunnioituksen edistämiseksi kouluissa riippumatta seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuoli-identiteetistä. Tähän olisi sisällyttävä puolueettoman tiedon antaminen seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuoli-identiteetistä esimerkiksi koulujen opetussuunnitelmien ja -aineistojen perusteella sekä tarvittavan tiedon, suojan ja tuen antaminen oppilaille ja opiskelijoille, jotta he voivat elää seksuaalisen suuntautumisensa ja sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Lisäksi jäsenvaltiot voivat suunnitella ja toteuttaa tasa-arvoa ja turvallisuutta koskevia toimintasuunnitelmia ja koulupoliittikkaa sekä varmistaa, että saatavilla on asianmukaista syrjinnän vastaista koulutusta tai tukea ja opetusvälineistöä. Näissä toimissa olisi otettava huomioon vanhempien oikeudet, jotka liittyvät heidän lastensa koulutukseen.

VII. Terveys

33. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset lainsäädäntötoimet ja muut toimet, joilla varmistetaan, että korkeinta saavutettavissa olevaa terveyden tasoa voidaan tosiasiallisesti nauttia ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää; jäsenvaltioiden olisi erityisesti otettava huomioon lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden erityistarpeet kehitettäessä kansallisia terveydenhoitosuunnitelmia, mukaan lukien toimet itsemurhien ehkäisemiseksi, terveystutkimukset, lääketieteen opetussuunnitelmat ja opetuskurssit ja aineistot, sekä valvottaessa ja arvioitaessa terveydenhoitopalvelujen laatua.

34. Olisi toteutettava asianmukaiset toimet Maailman terveysjärjestön normien mukaisesti, jotta vältetään homoseksuaalisuuden luokittelu sairaudeksi.

35. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet varmistukseksi, että transsukupuoliset henkilöt saavat tosiasiallisesti asianmukaiset sukupuolenkorjaukseen liittyvät palvelut, mukaan lukien transsukupuolisten henkilöiden terveydenhoitoon liittyvän psykologian, endokrinologian ja kirurgian asiantuntemus, joutumatta kohtuuttomien vaatimusten kohteeksi; kehenkään ei pitäisi kohdistaa sukupuolenkorjaustoimia ilman hänen suostumustaan.

36. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset lainsäädäntötoimet ja muut toimet varmistukseksi, että päätökset, joilla rajoitetaan sairausvakuutuksesta korvattavia sukupuolenkorjaustoimien kustannuksia, ovat laillisia, puolueettomia ja oikeasuhteisia.

VIII. Asuminen

37. Olisi toteutettava toimet, joilla varmistetaan, että kaikki ihmiset voivat tosiasiallisesti ja yhdenvertaisesti saada asianmukaisen asunnon ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää; näillä toimilla olisi erityisesti pyrittävä suojaamaan syrjiviltä häädöiltä ja takaamaan yhtäläiset oikeudet hankkia ja omistaa maaomaisuutta ja muuta omaisuutta.

38. Olisi kiinnitettävä asianmukaista huomiota asunnottomuuden riskeihin lesbojen, homojen ja biseksuaalien sekä transsukupuolisten henkilöiden keskuudessa, mukaan lukien nuoret ja lapset, jotka voivat olla erityisen alttiita sosiaaliselle syrjäytymiselle, myös omista perheistään; tältä osin olisi järjestettävä asianmukaiset sosiaalipalvelut, jotka perustuvat puolueettomaan ja syrjimättömään arvioon kunkin yksilön tarpeista.

IX. Urheilu

39. Urheilussa esiintyvät homofobia, transfobia ja seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuva syrjintä ovat rasismien ja muun syrjinnän tavoin tuomittavia, ja niitä olisi torjuttava.

40. Urheilutoiminnan ja -tilojen olisi oltava avoimia kaikille ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää; erityisesti olisi toteutettava tehokkaat toimet, joilla estetään ja torjutaan seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin viittaavien syrjivien solvausten käyttö urheilutapahtumien aikana ja yhteydessä sekä rangaistaan siitä.

41. Jäsenvaltioiden olisi kannustettava vuoropuhelua urheilujärjestöjen ja kannatusyhdistysten kanssa ja tuettava niitä kehitettäessä valistustoimintaa, joka koskee lesboihin, homoihin ja biseksuaaleihin sekä transsukupuolisiin henkilöihin kohdistuvaa syrjintää urheilussa, ja tuomittava heihin kohdistuvat suvaitsemattomuuden ilmaisu.

X. Oikeus hakea turvapaikkaa

42. Jos jäsenvaltioilla on turvapaikanhakuun liittyviä kansainvälisiä velvoitteita, niiden olisi tunnustettava, että perusteltu pelko vainotuksi tulemisesta seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella voi olla hyväksyttävä peruste pakolaisaseman ja turvapaikan myöntämiselle kansallisen lain perusteella.

43. Jäsenvaltioiden olisi erityisesti varmistettava, ettei turvapaikanhakijoita lähetetä maahan, jossa heidän henkensä tai vapautensa olisi uhattuna tai jossa he ovat vaarassa joutua kidutetuiksi tai kohdelluiksi epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla tai rangaistuiksi seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella.

44. Turvapaikanhakijoita olisi suojattava syrjiviltä menettelytavoilta ja käytännöiltä, jotka perustuvat seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin; erityisesti olisi toteutettava asianmukaiset toimet, joilla estetään ruumiillisen väkivallan riskit, myös vapautensa menettäneisiin turvapaikanhakijoihin kohdistuva seksuaalinen hyväksikäyttö, sanallinen hyökkääminen ja muu häirintä, sekä varmistetaan, että he saavat tilanteensa kannalta merkityksellistä tietoa.

XI. Kansalliset ihmisoikeusjärjestelmät

45. Jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että kansallisille ihmisoikeusjärjestelmille annetaan selvät valtuudet puuttua seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaan syrjintään; niiden olisi erityisesti voitava antaa suosituksia lainsäädännöstä ja menettelytavoista, valistaa yleisöä sekä kansallisen lain mahdollistamassa määrin tutkia yksittäisiä sekä yksityistä että julkista alaa koskevia valituksia ja panna vireille oikeudenkäyntejä tai osallistua niihin.

XII. Moniperusteinen syrjintä

46. Jäsenvaltioita kehoitetaan toteuttamaan toimet, joilla varmistetaan, että kansallisen lain säännökset, joilla kielletään tai estetään syrjintä, suojaavat myös moniperusteiselta syrjinnältä, mukaan lukien seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuva syrjintä; kansallisille ihmisoikeusjärjestelmille olisi annettava laajat valtuudet, jotta ne voivat puuttua tällaisiin asioihin.

Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun tutkimuksen ”Syrjintä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella Euroopassa” tuloksiin perustuvat suositukset (2011)

(Tasa-arvovaltuutetun toimiston epävirallinen suomennos)

Suosituksissa annetaan jäsenvaltioille toimintapolitiikkaa koskevia ohjeita siitä, miten homofobiaa, transfobiaa ja seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuvaa syrjintää voidaan ehkäistä ja miten siihen voidaan puuttua. Ihmisoikeusvaltuutettu suosittelee, että Euroopan neuvoston jäsenvaltioiden viranomaiset toimivat seuraavalla tavalla:

1. Asenteet ja käsitykset

- 1) Tuomitsevat voimakkaasti ja julkisesti lesbojen, homojen, biseksuaalien ja transihmisten (LHBT) ihmisoikeuksiin kohdistuvat loukkaukset ja edistävät kunnioittavaa suhtautumista seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyvissä asioissa esimerkiksi ihmisoikeuskasvatuksella ja tiedotuskampanjoilla.
- 2) Pyrkivät edistämään tiedotusvälineiden tosiasioihin perustuvaa, asiallista ja ammattitaitoista uutisoitua LHBT-ihmisistä sekä seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyvistä asioista.

2. Lainsäädäntö ja sen täytäntöönpano

- 1) Panevat täytäntöön kansainväliset ihmisoikeuksia koskevat veloitteet ilman seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuvaa syrjintää. Yogyakartaan periaatteet ovat hyödyllinen väline, joissa ohjeistetaan seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyvien kansainvälisten ihmisoikeusnormien täytäntöönpanoa. Jäsenvaltioita kehoitetaan myös allekirjoittamaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen yleistä syrjintäkieltoa koskeva 12. lisäpöytäkirja ja ratifioimaan se.
- 2) Saattavat voimaan kattavan syrjimättömyyttä koskevan kansallisen lainsäädännön sekä sisällyttävät myös seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin kiellettyihin syrjintäperusteisiin. LHBT-ihmisiä edustavia kansalaisjärjestöjä tulee kuulla ja ne tulee ottaa mukaan lainsäädäntöprosessiin sekä lainsäädännön täytäntöönpanoon tähtäävien poliittisten toimenpiteiden valmisteluun.
- 3) Käyvät läpi kansallisen lainsäädännön ja etsivät ja korjaavat voimassa olevan syrjimättömyyslainsäädännön mahdolliset epä johdonmukaisuudet, jotta seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuva syrjintä voidaan estää. Poistavat lainsäädännöstä kohdat, joissa samaa sukupuolta olevien henkilöiden väliset suhteet kriminalisoidaan syrjivällä tavalla, jos tällaisia yhä on.
- 4) Perustavat riippumattomia kansallisia tahoja tasa-arvon ja syrjimättömyyden edistämistä varten. Näiden tahojen tehtäviin tulee kuulua myös puuttumisen syrjintään seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella.
- 5) Valvovat kansallisen syrjimättömyyttä koskevan lainsäädännön täytäntöönpanon tehokkuutta ja ottavat valvontaprosessiin mukaan myös kansalliset ihmisoikeuksia käsittelevät tahot, mukaan lukien tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämistä käsittelevät kansalliset tahot sekä LHBT-ihmisiä edustavat organisaatiot. Tätä tarkoitusta varten tulee perustaa pysyvä valvontajärjestelmä.

3. Suojelu: väkivalta ja turvapaikka

- 1) Lisäävät kansalliseen lainsäädäntöön maininnan homofobiasta ja transfobiasta mahdollisina syrjintärikosten ja vihapuheen motiiveina. Rikoksista, jotka kohdistuvat yksilöihin tai ihmisryhmiin heidän todellisen tai oletetun seksuaalisen suuntautumisensa tai sukupuoli-identiteettinsä vuoksi, tulee rangaista ja mahdollinen syrjintämotiivi tulee ottaa huomioon raskauttavana asianhaarana.
- 2) Tutkivat tehokkaasti homofobiaan ja transfobiaan liittyvät syrjintärikokset sekä syrjivän puheen ja teot. Tätä varten lainvalvontaviranomaisille sekä tuomioistuinten jäsenille tulee antaa erityiskoulutusta.
- 3) Parantavat järjestelmällistä tietojenkeruuta koskien homofobiaan ja transfobiaan liittyviä syrjintärikoksia sekä syrjivää puhetta ja tekoja. Homofobisia ja transfobisia rikoksia, puheita, tekoja ja valituksia koskevia tietoja tulee voida tarkastella selkeästi erillisinä suhteessa muihin viharikoksiin, puheeseen ja -tekoihin.

4) Ottavat huomioon, että seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuva vaino tai ilmiselvä tällaisen vainon uhka saattavat olla riittäviä perusteita pakolaisaseman ja turvapaikan myöntämiselle. On välttävää LHBT-ryhmiin kuuluville turvapaikanhakijoille seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin osoittamiseksi tehtäviä tarpeettoman tungettelevia yksityiskohtiin meneviä testejä.

5) Antavat turvapaikkaviranomaisten ja muiden ammattihenkilöiden käyttöön asiantuntemusta sekä kouluttavat heitä, jotta voidaan varmistaa, että LHBT-ryhmiin kuuluvat turvapaikanhakijat kohdataan turvapaikkaprosessissa kunnioittavalla, valveutuneella ja hienotunteisella tavalla. Menettelytavoilla tulee varmistaa, että LHBT-ryhmiin kuuluvat turvapaikanhakijat tuntevat voivansa turvallisesti kertoa seksuaalisesta suuntautumisestaan tai sukupuoli-identiteetistään.

6) Puuttuvat LHBT-ryhmiin kuuluvien turvapaikanhakijoiden vastaanottokeskuksissa kohtaamaan sosiaaliseen eristämiseen, väkivaltaan ja syrjintään ja huolehtivat heidän tarvitsemastaan erityisestä terveydenhoidosta.

4. Osallistuminen: kokoontumis-, sanan- ja yhdistymisvapaus

1) Kunnioittavat LHBT-ihmistä tosiasiallista kokoontumisvapautta varmistamalla, että Pride-festivaaleja tai muita LHBT-ihmistä järjestämiä tai seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyviä asioihin keskittyviä julkisia tapahtumia voidaan järjestää rauhassa ilman, että ne joutuvat viranomaisten syrjivien toimenpiteiden kohteeksi. Toimet, jotka voidaan katsoa lain tai viranomaisvallan väärinkäytöksi ja joiden tarkoituksena on estää mainittujen tapahtumien järjestäminen, tulee estää kokonaan.

2) Suojelevat tehokkaasti rauhallisten Pride-mielenosoitusten tai LHBT-ihmistä järjestämien tai heille järjestettävien tapahtumien osanottajia hyökkäyksiltä ja väkivaltaisilta vastamielenosoituksilta.

3) Kunnioittavat LHBT-ihmistä tosiasiallista yhdistymisvapautta varmistamalla erityisesti, että LHBT-ihmisiä edustavien kansalaisjärjestöjen, jotka käsittelevät seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyviä asioita, perustaminen ja toiminta on mahdollista ilman, että ne joutuvat viranomaisten syrjivien toimenpiteiden kohteeksi. Hallinnolliset menettelyt, jotka tekevät tällaisten kansalaisjärjestöjen rekisteröitymisestä suhteettoman hidasta tai vaikeaa, tulee estää.

4) Kunnioittavat tosiasiallista sananvapautta varmistamalla mahdollisuuden vastaanottaa ja antaa tietoa seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyvistä asioista kaikissa ilmaisumuodoissa, kuten lehdistössä, julkaisuissa, suullisissa ja kirjallisissa lausunnoissa, taiteessa ja muussa mediassa. Kaikki syrjivät säädökset, joilla kriminalisoidaan seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyvän asiantiedon levittäminen tulee kumota. LHBT-ihmistä sananvapauden käyttämisen laitton häiritseminen tulee tehdä rangaistavaksi.

5. Yksityisyys: sukupuolen tunnustaminen ja perhe-elämä

1) Tunnustavat oikeudellisesti transsukupuolisen henkilön omaksi kokeman sukupuolen ja kehittävät sujuvat ja avoimet menettelyt, joilla transsukupuolisen henkilön nimi ja sukupuoli voidaan muuttaa syntymätodistukseen, väestötietojärjestelmään ja muihin henkilörekistereihin, henkilökorttiin, passiin, opintotodistuksiin ja muihin vastaaviin asiakirjoihin.

2) Eivät enää vaadi sterilisaatiota tai muuta yksilön itsemääräämisoikeutta, terveyttä tai hyvinvointia mahdollisesti vakavasti vahingoittavaa pakollista lääketieteellistä hoitoa edellytyksenä transsukupuolisen henkilön omaksi kokeman sukupuolen oikeudelliselle tunnustamiselle.

3) Poistavat lainsäädännöstä vaatimuksen, jonka mukaan henkilön on oltava naimaton tai naimisissa olevan henkilön on erottava, edellytyksenä transsukupuolisen henkilön omaksi kokeman sukupuolen oikeudelliselle tunnustamiselle.

4) Kunnioittavat transsukupuolisten henkilöiden oikeutta avioitua oikeudellisesti tunnustetun sukupuolensa mukaisesti.

5) Saattavat voimaan lainsäädäntöä, jossa samaa sukupuolta olevien henkilöiden solmima parisuhde tunnustetaan antamalla tällaisessa parisuhteessa eläville samat oikeudet ja edut kuin eri sukupuolta olevien henkilöiden solmimille parisuhteille tai avioliitoille esimerkiksi sosiaaliturvan, työsuhde- ja eläke-etujen, liikkumisvapauden, perheiden yhdistämisen, vanhempien oikeuksien ja perimysoikeuksien osalta.

6) Antavat samaa sukupuolta oleville pariskunnille ja LHBT-ryhmiin kuuluville yksittäisille henkilöille lapsen edun mukaisesti ilman syrjintää muiden hakijoiden kanssa yhtäläiset mahdollisuudet tulla arvioiduiksi adoptiovanhempina lapselle.

7) Tunnustavat samaa sukupuolta olevien vanhempien oikeudet vanhempina sekä yhdessä että erikseen, mukaan lukien heidän huoltajuusoikeutensa, ilman seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuvaa syrjintää. Transsukupuolisen henkilön oikeuksia vanhempina on edelleen kunnioitettava senkin jälkeen, kun hänen omaksi kokemansa sukupuoli on tunnustettu oikeudellisesti.

8) Antavat LHBT-ihmisille mahdollisuuden käyttää avustettua lisääntymistä ilman heidän seksuaaliseen suuntautumiseensa tai sukupuoli-identiteettiinsä perustuvaa syrjintää.

9) Pyrkivät tukemaan riittävästi LHBT-ihmistä perheitä mukaan ottamisen, kunnioituksen ja turvallisuuden lisäämiseksi.

6. Terveydenhuolto, koulutus ja työ

1) Luopuvat vanhentuneista luokittelujärjestelmistä, joissa homoseksuaalisuus esitetään sairautena.

2) Uudelleenarvioivat vaatimukset mielenterveyshäiriödiagnooseista ehtona transihmisille tarkoitettujen terveydenhoitopalvelujen antamiselle tavoitteena poistaa esteet transihmistä itsemääräämisoikeuden ja parhaan mahdollisen terveydentilan toteutumiselta.

3) Painottavat terveydenhuollon ammattihenkilökunnan teoreettisessa ja käytännöllisessä koulutuksessa LHBT-ihmistä asianmukaista kohtelua, heidän itsemääräämisoikeuttaan ja erityistarpeitaan terveydenhoidossa.

4) Tuovat sukupuolen korjausprosessin ja siihen kuuluvat hormoni- ja leikkaushoidot sekä psyykkisen tuen transihmistä saataville ja heidän omien riittävän tiedon pohjalta tekemiensä päätösten perusteella valittaviksi ja varmistavat, että nämä korjausprosessiin kuuluvat toimenpiteet korvataan sairausvakuutuksesta.

5) Edistävät koulussa LHBT-ihmistä kunnioittamista ja mukaan ottamista sekä pyrkivät antamaan asiallista tietoa seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuoli-identiteetistä kouluissa ja muussa koulutuksessa.

6) Torjuvat LHBT-ryhmiin kuuluvien oppilaiden ja henkilökunnan kiusaamisen ja ahdistelun. Koulun on oltava LHBT-ryhmiin kuuluville oppilaille ja henkilökunnalle turvallinen ympäristö, ja opettajilla tulee olla käytössään keinoja, joilla LHBT-ryhmiin kuuluvien oppilaiden kiusaamiseen ja ahdisteluun voidaan puuttua tehokkaasti.

7) Edistävät menettelytapoja ja toimintaa, jolla pyritään torjumaan seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää, sekä tukevat toimintaa, joilla edistetään monimuotoisuutta työpaikalla ja aloitteita, joilla tuetaan LHBT-ryhmiin kuuluvan henkilökunnan täysimittaista mukaan ottamista ja kunnioittamista työympäristössä.

8) Kunnioittavat transihmistä oikeutta päästä työmarkkinoille takaamalla heidän yksityisyytensä kunnioittamisen välittäessä heidän sukupuoli-identiteettiinsä liittyvää arkaluonteista tietoa sekä edistämällä toimia, joiden tavoitteena on päästä eroon transihmistä syrjäytymisestä ja syrjinnästä työpaikoilla.

7. Tutkimus ja tiedonkeruu

1) Edistävät järjestelmällistä tutkimusta ja erillisen tiedon keruuta syrjinnästä kaikilla elämänsä vaiheilla seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin perusteella. LHBT-aiheisia kysymyksiä tulee olla mukana yleisissä asennekyselyissä ja mielipidetiedusteluissa.

2) Ottavat käyttöön toimia, joilla varjellaan LHBT-ihmistä oikeutta yksityiselämän suojaan arkaluonteista tietoa kerätessä.

Tasa-arvojulkaisuja 2012:1
ISSN-L: 1236-9977
ISSN: 1797-9862 (verkkójulkaisu)
ISBN: 978-952-00-3214-2 (PDF)

TASA-ARVOVALTUUTETUN TOIMISTO
PL 33, 00023 VALTIONEUVOSTO
Käyntiosoite: Meritullinkatu 1, Helsinki
Puhelin: (09) 16001 (vaihde)
tasa-arvo@stm.fi
www.tasa-arvo.fi

Juridinen neuvonta: (09) 1607 3248
Kirjaamo ja tiedustelut: (09) 1607 4427
Esitteet ja julkaisut: (09) 1607 4462